

BRAIN STORMING

**A TEIZMUS KRITIKÁJA
ÉS KIKERÜLHETETLEN
SZÜKSÉGSZERŰSÉGE**

BRAIN STORMING
valláskritikai és vallástudományi tanulmányai
I.

(2006-2008)

TARTALOM

I. Bevezetés – A vallások Freud-i megközelítéséről

II. A teisztikus gondolkodásmód módszereiről

III. Abszolútumokban és szuperlatívuszokban való gondolkodás... és az agyban nem szinkronizáltan lefolyó szekvenciális evolúció

IV. A teisztikus gondolkodásmódok ütközéséről és az ateizmushoz való viszonyukról

V. A vallásosság erkölcséről

VI. Keresztény-ideológia családmmodell

VII. A keresztény-ideológiai családmmodell kibővítése

VIII. A „szabad akarat” képzetének eredete, avagy a keresztény-ideológiai családmmodell egyik következménye

IX. (Gondolatok) a (teista-ateista) világnézeti viták természetéről

IX./1. Világnézetről és vitáról röviden

IX./2. Világnézetek teista, ateista megközelítéséről

IX./3. Világnézeti viták – ma

IX./4. Világnézeti „meggyőzés-kényszer”, mint antropológiai sajátosság

IX./5. A világnézeti viták eredménye, haszna

IX./6. Világnézeti viták kikerülhetetlenségéről

IX./7. Kinek van a világnézeti vitákban „könnyebb dolga”?

X. A vallás újratermelődéséről

XI. (Beszélgetés) az „értelemben való hitről”

I. Bevezetés – A vallások Freud-i megközelítéséről

Egyre inkább erősödik bennem az a meggyőződés, hogy a vallásosság alapmotivációjában a Freud-i értelmezés ad eligazítást. A valóságtorzító módszerek alkalmazása nem egyedüli jellemvonásuk, sokkal jellemzőbbek alapmotivációi. Ez alapján az állapítható meg, hogy mivel a vallásos hívő – aki egy istenképben hisz – meglepően sok jellegzetességében hasonlít a gyermek szüleikhez való viszonyulásához, így ennek a jelenségnek a gyökerét a gyermekkorból visszamaradó, érzelmileg áthatott, személyhez való ragaszkodás-szükségletben kell keresni. A gyermek ugyanúgy észérvek, és ilyenek találása, alkotása, keresése nélkül ragaszkodik szüleihez, és a hívő hitének racionalizálására való felszólítása (akár más vallások követői részéről, akár ateisták részéről) emiatt okoz benne a gyermekéhez hasonló dühöt, ha annak szülei valódiságát, stb. megkérdőjelezzik.

A konkrét mechanizmus kialakulása még nem kellően tisztázott, bár elképzelhető, hogy a gyermekkori nevelési hatások mellett elsősorban a serdülőkori élmények a meghatározók, és ha kisgyermekkorban megfelelő tápot kap a vallásos (isten)kép, akkor serdülőkorban egy már meglévő pszichikai formációhoz folyamodhat a világ értelmezésének problémáiban. Valószínűleg mind a túlkényeztető, minden felelősséget átvállaló szülői gondoskodás, mind a másik véglet, a túl szigorú, szinte mindenben korlátozó szülők, de még az érzelemmentes közömbös gondoskodás is a teizmus felé hajthatja a fiatalokat (Jelen esetben a teizmus a hitalapú, meggyőződés nélküli engedelmeskedésre vonatkozik, ebben az értelmezésben a vallásos, istenképpel kiegészített hit csak egy megjelenési formája a teizmusnak!). A túlkényeztetés esetén a felelősség áthárítása a lényeges momentum, amit a gyermek korábban megszokott. A túl szigorú nevelés is megszokottá válhat, mert ez is némi felelősségáthárítást jelent, mert ha egy felsőbb hatalom kormányozza a világot, akkor ha annak engedelmeskedünk, mint korábban a szüleinknek, akkor ha jutalmat nem is, de legalább büntetést legalább nem kapunk. Továbbá a gyermek az elszenvedett sérelmeket sokszor azzal kompenzálja, hogy egy idealizált szülőképet alkot, aminek az Atya gondoskodása tökéletes analógia! Felnőtt korra ez manifestálódhat egy istenképben. A közömbösséget, az érzelmi sivárságot, a pusztán fizikai szükségletkielégítést nyújtó gondoskodást is kompenzálhatja egy Szerető Istenkép, egy Isten, aki feltétel nélkül szereti a hívőt, és a hívők is minden hívőt, (lásd 'testvér', 'nővér' megszólítások!) vagyis a szenttelen szülői közösségből egy pusztán az alapján szerető közösségbe kerülhet az ember, hogy pusztán hitet tesz a közösség istenképe mellett.

Erre egy konkrét példa – egy mélyen és a kereszténység terén konzisztens ismeretekkel rendelkező vallásos személy mondta: „A keresztyén hit nem normák és szabályok rendszere, és nem is világnézet vagy tan. A keresztyén hit az ember és Jézus Krisztus között létrejött bizalmi kapcsolat... Ez a kereszténység egyik központi gondolata.” Ebből a „bizalmi kapcsolat” az, ami az egész kereszténység szülő-gyermek mintára alakuló szerveződését mutatja. Ezen a téren a kereszténység talán nagyon is elkülönül több világvallástól, ahol történelmileg is bizonyítottan létező személyek voltak a vallásalapítók (mint Buddha, Konfucius, Mohamed, stb.), és ahol nem hangsúlyozzák, vagy fel sem merül az alapítóval, mint személlyel létesítendő bizalmi, személyesnek mondott kapcsolat; és nem hangsúlyozzák a vallásalapítók, mint az eszmeiség kiindulópontjainak folyamatos létezését, életét, a hívő életének idején való jelenlétét. Jézussal kapcsolatban a személyének elfogadását hangsúlyozzák, mert a vele való személyes kapcsolatot, annak megvallását tekinti a hit megvallásának is. Mindez pedig inkább a felnőtt, továbbá a felnőttesség kapujában lévő, a teljes nemi érésnek az időszakában lévő tizenéves hívőkre jellemző (legkorábban legalábbis ebben az életkori periódusban, vagyis éppen abban az időszakban, amikor a hormonális változások következtében a korábbiaknál intenzívebben élnek át bizonyos éppen aktuális élményeket és hangulatokat, és amikor e

hangulatok értelmezése találkozik az abszolutista gondolkodásmód egyszerűségével, akkor kialakulhat egyfajta szellemi fixáció ezen a szinten). Egy olyan életkori határon túl, amikor a gyermek már kezd a szüleitől elszakadni – ennek traumáját sok tizenéves nehezen viseli, és sürgősen szülő-pótlékot kell keresnie, és erre tökéletesen alkalmasnak látszódhat egy összetartó vallási közösség. Talán emiatt népszerűek bizonyos fiatalok körében a vallási közösségekben való aktivitás.

A lényeg tehát – a kereszténység eleve egy szülő-gyermek analógia mentén szervezi a hívők gondolatait, és a vallásossághoz való viszonyukat is ez határozza meg.

II. A teisztikus gondolkodásmód módszereiről

A valóságtorzító módszerek alkalmazása akkor válik hangsúlyozottá, amikor nincs elegendő információ a valóság megfelelő értelmezésére, értékelésére, vagyis nem tényszerű adatokból, valóságos jelenségekből indulunk ki, hanem azoknak tudatosan kitöltött képeiből, vagyis fantázia-alapú hitből. A hit pedig jellemző a hívőkre! Ez talán elsősorban meglepőnek hangozhat, de korántsem az: a hívők számára – mivel világnézetük alapjául egy hit-rendszert tesznek -, a hit és a tudás fogalmi köre összemosódhat, és bizonyos, sokszor egyéni szükségleteket kielégítő szituációkban, döntési helyzetekben a hitet teszik meg a valóság mércéjéül, vagyis nem a valóságból indulnak ki, hanem az azzal kapcsolatos hitükből; nem abból, hogy mi van, hanem abból, hogy hitük vagy szükségleteik szerint minek kellene lennie... és aszerint cselekszenek. A másik oldala ennek az a hajlam, ami mindenféle olyan elképzelés elfogadása felé hajtja őket, ami éppen az ésszerűség határain kívül esik, amit jól szemléltet a jól ismert – „*Credo quia absurdum. – Hiszem, mert hihetetlen, mert képtelenség.*” (Szent Ágoston.) /Egy hívő általi magyarázata: Nem értelmetlen, csak emberi ésszel felfoghatatlan és megvalósíthatatlan./ Mindez utat nyit az elméjükben minden olyan elmélet, felfogás, stb. elfogadására, azok hirdetésére, amit nem értenek ugyan, de hitelveiket megerősítheti, vagy legalábbis nem cáfolja, és azon terület hívői is hit alapon viszonyulnak hozzá. Teszik ezt azért is, mert képtelenség, tehát elhiszik, így nemigen van számukra különbség a hit tárgyaihoz való viszonyulásuk között... egészen addig, amíg alaphitüknek ellent nem mondanak!

Másrészt, aki tagadja a látható világ érvényességét (sokszor éppen amiatt, mert az a hitüknek nem felel meg – mert a teisztikus gondolkodásmódban benne leledzik, hogy ha a tapasztalt valóság nem tetszik, mert pl. nem a mágikus gondolkodás elve alapján alakul), akkor elméjében torzítani kell a valóságképet, vagyis egyszerű képként, szimbólumhalmazként kezdi kezelni, ahol a szimbólumok manipulálását megfelelőnek tartja, ugyanúgy érvényesen tartja a valóságban a szimbólumok alapjául szolgáló tárgyak, jelenségek manipulálására (lásd ima, stb.). Mindez idővel torzítja az észlelési struktúrát, vagyis bizonyos értelmezési lehetőségek egyszerűen meg sem jelennek a torzult kognitív működés következtében.

Ambivalens viszony alakul ki így a tudás, a logika, és a hit területein, és minden gondolkodásbeli, kognitív tevékenységgel kapcsolatos területen. Ilyen pl. a heurisztikák fokozott alkalmazása a gondolkodásban és érvelésben. A heurisztika, mivel általában egy tartalomtól független érvelési forma, tkp. egy egyszerűsített érvjellemző, ami azonban hipotézisként használható csak, nem konklúzióként! A heurisztikák alkalmazásában éppen ezek formai gazdagsága miatt (tkp. a népi bölcsességek, megfigyelések, közmondások, stb. is ide sorolhatók) időnként egymásnak ellentmondóak is lehetnek (Pl. A tudás hatalom. – A tudatlanság áldásos.; Ruha teszi az embert. – Ne ítélj meg egy könyvet a borítójáról.; Ahogy lesz, úgy lesz. – Mindenki a saját szerencséjének a kovácsa.; Minél többen vagyunk, annál jobb a hangulat. – Két ember társaság, három már tömeg!; Hiszem, ha látom. – A látszat csal!, stb.). Mivel a vallásos hívők esetében a hit alapján állnak az érvek, így többnyire ezek a felszínes heurisztikák szerepelnek az „észérvként” megadott magyarázatok között. Ezeknek sajnos az a tulajdonsága, hogy mivel szinte bármilyen megfigyelés, jelenség magyarázathoz kapcsolhatók (lásd. tapasztalatok általánosítása a „kis számok törvénye” alapján!) így egymásnak ellentmondó tényeket is vissza lehet vezetni egyazon dolog bizonyítására! Ebbe a kategóriába tartoznak a Bibliai igeversek alkalmazásai a magyarázatokban, vagy Nostradamus jóslatainak értelmezései is. Ha a saját állítás igazolására alkalmas egy heurisztika, akkor ezt kihangsúlyozzuk, ha azonban egy, a mi állításunkkal ellentétes állításra is alkalmazható, akkor nem fogadjuk el. Egy konkrétabb példa – A „kis számok törvénye” pl. az alábbi módon is megjelenhet: „Ha egyetlen olyan eset is történt, ami bizonyítja az igazam, akkor azt tekinthetem

általános érvényű szabálynak; ha csak egyetlen olyan eset történt, ami nem igazolja az elképzelésemet, akkor azt nem kell érvényesnek tekintenem, az lehet véletlen kivétel is.”

A vallásosság érvrendszerének forrásai sok tekintetben megegyeznek az áltudományos gondolkodás forrásaival – a Felvilágosodás tkp. ezzel is le akart számolni, végérvényesen (sajnos nem eredményesen, de ez utópisztikus törekvés is volt). A vallásosságnak hasonlóképpen személyiségbeli, kognitív megközelítésbeli, filozófiai, üzleti és társadalmi forrásai vannak, mint az áltudományoknak – ilyenek pl. az analógiás gondolkodás és az intuitivitás túlhajtása, az Occam-elv mellőzése; az igazság keresésének a saját igazság igazolására való felváltása, és így a korrekcióra és önkorrekcióra való képtelenség; küszöbértékekből messzemenő következtetések levonása, a statisztikai módszerek helytelen alkalmazása, nem létező oksági kapcsolatok felállítása, stb....

Alapmódszer még a fogalmi halmazok igény szerinti tágítása és szűkítése is. Pl. sokan hivatkoznak a keresztények nagy számára, de ha ellentmondást mutatnak ki számukra a különböző felekezetek között, akkor azonnal a saját felekezetük jellegzetességeit kezdik kihangsúlyozni keresztényiként. Amikor a különböző világvallások különbségeivel fordulnak hozzájuk, akkor egy általános istenképet vázolnak fel, és a különböző vallásokat csak ezen istenség különböző kulturális hátterű híveiként definiálják. Amikor a keresztényi tetteket említik fel, ők a hit fontosságát hangsúlyozzák; ha azonban a hit meglétének azonosíthatatlanságát vezetik le számukra, akkor az erkölcsi viszonyulás tetteiben való megnyilvánulását helyezik előtérbe. Ide tartozik a fogalmi körök implicit tartalmának mellőzése, vagyis a verbális eszközök időnként erősen kitekert használata: az „Isten”, „Teremtő”, „az Úr”, és egyéb istenség megnevezéseket tkp. az adott felekezet, vagy annak papsága szinonimájaként lehet értelmezni; a „hinni” ige a legtöbb esetben az „engedelmeskedni” jelentést implikálja, és gyakran a „szeretni” ige is ezt az értelmezést hívja elő; a „sátán”, „sátáni” a szervezettel szembenállókra vonatkozik, akárcsak a „hitetlen”, vagy a „világi” is.

III. Abszolútumokban és szuperlatívuszokban való gondolkodás... és az agyban nem szinkronizáltan lefolyó szekvenciális evolúció

A teisztikus gondolkodásmódhoz vezető alapjelenségeknek a következőket tartom nagyon röviden: Az emberi agy alapján véve abszolútumokban és szuperlatívuszokban képes gondolkodni.

Az abszolútumon itt a létezők tulajdonságainak, jelenségek intenzitásainak végtelen mértékét értem. Amennyiben a homeosztázis alapmechanizmusát, a negatív visszacsatolást, mint az egyensúlyban működő szervezet, mint rendszer egyensúlyát biztosító vezérlőelvet nézem, akkor ott tkp. két, végtelenbe tartó (adott transzformációs lehetőségeket teljesen kimeríteni igyekvő) kényszerpálya található, és a kettő egymásnak feszülésének kvázi-egyensúlya adja az értéktartó nyugalmat. A gondolkodásban ez úgy manifesztálódik, hogy ha képzeleti működésről, kognitív feldolgozásról, értéktétele meghozataláról (stb.) van szó, akkor ezen értéktételek végtelenbe tartó kiindulópontból startolva redukálódnak, legyen a kiindulópont akár a legkisebb, 0-érték, vagy a legnagyobb, végtelen, mindent betöltő érték. Itt abszolút értékben vehetjük ezt a végtelen értéket, az előjel nem érdekes, lehet akár pozitív, akár negatív megítélésről szó.

Szuperlatívuszon jelen esetben egy adott helyzetben való, ún. helyi abszolútumot értek, vagyis adott észlelési szituáció elemeinek lehető legnagyobb mértékére gondolok.

Röviden összefoglalva: az ember „végtelen”-ben, és „leg”-ekben képes csak gondolkodni, és tudati fejlettsége határozza csak meg, hogy mely mértékben korlátozza, szabályozza ezen mechanizmus mértékét.

Az istenképpel operáló teizmus ebben az értelemben olyan kivetített emberképpel dolgozik (antropoteizmus – amit Feuerbach messzemenő részletességgel és alapossággal kidolgozott), melyben az antropomorf istenre ruházza az emberi tulajdonságok végtelenített, abszolutizált változatát. Sok helyen fordul elő konkrétan ebben a formában, pl. „végtelen jóság”, „végtelen igazságosság”, „végtelen szeretet”, stb. Mindez persze negatív formában is megjelenik, mint pl. „végítélet”, „végtelen szenvedés a pokolban”, stb. Számos helyen erre utal az egyszeri esetből, eseményből következő végtelen következmény, mint pl. a bibliai bűnbeesés örökké tartó kárhozatot hozott az emberre, ami miatt mindenki bűnös; a teremtéstörténet alapján az egyszeri teremtetési aktus azóta változatlan (a darwini evolúciós elmélet megjelenése ezt az abszolutizált képet tette semmissé, vagyis az istenkép egyik fő művét, az élet teremtetését); de erre utálnak a „halálos bűn”-ök is, de az „örök élet” is, stb. Tévedés lenne azt hinni, hogy ez csak a vallásos hitre jellemző! Ahogy említettem, ez alapvető emberi tulajdonság, és pl. a felnőtté válás egyik alapvető követelménye éppen az, hogy az abszolútumokban való gondolkodást az ember önmagában felismerni, és ha kell, szabályozni legyen képes.

A teisztikus gondolkodásmód tehát azért is tűnhet sokak számára teljesen természetesnek, mivel egyik alapvető gondolkodási mechanizmusunkon alapszik, vagyis nem kelt feszültséget a megértése, bár az elfogadása már annál inkább. Ezen alapszik az a belső feszültség, amit a vallásos emberekben szinte kivétel nélkül meg lehet találni, és ami visszavezethető a vallási elvek könnyű megértésének, de a gyakorlati életben való nehéz, vagy lehetetlen megvalósításának feszültségére. Vagyis az abszolutizálás első lépésben merőben egyszerű, de a gyakorlati megvalósítás során azonnal lehetetlenné válik. Sokan mégis kitartanak mellette, és sokan éppen azért, mert nem képesek megszabadulni az egyszerűségétől – itt megintcsak a kognitív fõsvénységgel találjuk szemben magunkat, vagyis az egész mélyen vallásos gondolkodásmód tkp. az egyszerű alapelvet akarja ráhúzni egy annál elképzelhetetlenül bonyolultabb világra,

mert nem hajlandó, vagy nem képes több, nem mindenható vagy mindenre vonatkozó törvényszerűség között kognitív erőfeszítések közepette létezni, vagyis az intelligenciája hiányos volta mellett még (lehet ennek következtében) a két- vagy többértelműség iránti toleranciája is csekély szinte áll. Ez utóbbi gondolat azért fontos, mert ezt a többértelműség iránti toleranciát a pszichológiai egészség és érettség, magyarul felnőtttség jelének szokás tekinteni! És ezzel megintcsak újabb adalékkal szolgáltunk az Teremtő-hívó=Szülő-gyermek viszony-analógiához.

A szuperlatívuszokban való gondolkodás az abszolutizálásnak olyan (talán speciális) esete, amikor meghatározott létező, vagy mentális objektumok közül a valamilyen tulajdonságában abszolútumot részesítjük előnyben. Vesd össze – „*A világ legszebb lánya lesz a feleségem!*”, és „*Ebben a társaságban a legszebb lányt fogom meghódítani!*”. Az alapvetésből látszik, hogy a szuperlatívizálás gyakoribb eset a való életben, mivel hétköznapi életünk és döntéseink meghatározott objektumok megítélésén, és a közöttük való választáson, döntésen alapszik. Az abszolutizálás sokszor inkább a nem tárgyi jellegű gondolatok terén nyilvánul meg legtisztábban.

Minden jel arra utal, hogy a teisztikus gondolkodás elkerülhetetlen, mivel valószínűleg a gondolkodásnak is be kell járnia egyfajta fejlődési utat, amiben az említett abszolútumokban való gondolkodásmód előbb szuperlatívuszokban való gondolkodássá szerveződik, majd tovább finomodva egyfajta szuperlatívisztikus optimumot ér el, amit Herbert A. Simon nyomán „megelégedettségre törekvés”-nek neveznék. Az abszolútumokban való gondolkodásmód tehát kikerülhetetlen lépése lehet a gondolkodás fejlődésének, és olybá tűnik, hogy a tényekkel még nem feltöltött ismeretlen valóságterületekkel való ismerkedés folyamán mintegy az látszik ésszerűnek, hogy az agy a gondolkodásbeli alapmechanizmusokból indul ki, és a szükségleteknek, lehetőségeknek és képességeknek megfelelően alakulnak benne tovább az adott területen a fejlettebb mechanizmusok. Vagyis ebből kiindulva érthetővé válik, hogy a bizonyos területeken kimagasló teljesítményt nyújtó egyének miért viselkednek és gondolkodnak olykor teljesen primitívnek ható módon. Ez a feltevés alapvetően az adott területtel kapcsolatos tény- és összefüggés-ismeretek hiányát jelenti elsősorban, és ez alapján egy nem egyidejű kognitív evolúcióra utal az agyban, és nem igényli olyan nehezen megfogható struktúrák feltételezését, mint Dawkins mém-komplexei. Ebből a szempontból a az agyban nem szinkronizáltan lefolyó szekvenciális evolúció egyszerűbb mechanizmus, és egyszerűbb mechanizmusokat is feltételez, mint a mém-komplexei bonyolult és elkülönült képződményei.

IV. A teisztikus gondolkodásmódok ütközéséről és az ateizmushoz való viszonyukról

Az *I.* pontban említett gyermek-szülő analógia a következők szempontjából is érvényesnek látszik. Ideológia ellensége a másik ideológia, vagy az ideologizált közömbösség. – Az ideológiák és követőik jellegzetessége, hogy ha érzelmi szükségleteket elégítenek ki, akkor a vele ellentétes ideológiákat és annak követőit, szószólóit, egyfajta ellenségnek fogja tekinteni, hiszen önazonosságának alapját látja benne (igyekszik annak látni!), így az azzal ellentétes ideológia saját önazonosságával ellentétes, önazonosságának tagadása, így szinte mintegy létének, léte értelmének is tagadása lesz, nézete szerint.

A kereszténységgel kapcsolatban érdekes fejlemény, hogy egykoron, a felvilágosodáskor itt Európában, az írott és sokszínű kultúrák bölcsőjében az „ész” a vallás merevvé vált hatalmától akart megszabadulni. Ez részben sikerült, legalábbis a hitetlenség már nem volt halálos bűn. Az ideologizáló hajlam (teizmusok!!!) azonban az emberi természet része, így egymást követték a tömegtársadalmakat megszervezni akaró elméletek, amiknek a többsége azonban kudarcot vallott (talán éppen ez a tömegtársadalmak egyik közelebbiről nem tanulmányozott jellegzetessége, vagyis az, hogy egységes ideológia alapján nem lehet működtetni őket!). (Ez némiképp utal egyfajta szükségszerű TEISZTIKUS DIVERZITÁSRA, vagyis arra, hogy a sokféle teizmus biztosíthatja, hogy kritikus, esetleg kataklizmatikus helyzetben a világnézeti alapú megoldásmódok különbözősége folytán valamennyi ember azért életben maradhat, ami biztosítja a faj fennmaradását – ha merészen továbbmegyünk a következtetésekben, akkor ez újabb bizonyítékát szolgáltathatja az evolúciónak.)

A legutóbbi ilyen szigorú ellentét a szocialista-kommunista ideológia és a vallás konkurens szembenállása volt „errefelé”, és mivel a szoc.-komm. ideológia elbukott, így sokakban ez azt az illúziót veti fel, hogy a kereszténység, a vallásosság helyesebb, követendőbb út és megoldás lehet, mint az egymást váltó eszmerendszerek; mintegy kiállta az idő próbáját, tehát valóban „intelligensen követhető és követendő” rendszer. Addig a felismerésig kevesen jutnak el, hogy tkp. a korábban hatalmat fenntartó ideológiai támaszként, a „földi hatalmak” segítségét élvező vallások is csak az alapvető ideologizálási, teisztikus hajlamainkat elégíti ki, különösen az arra erősebben hajlamosakban, és/vagy azokban, akikben erre erősebb mentális szükséglet alakul ki.

A vallások hívei többségének tehát egyrészt negatív attitűdjei vannak a többi, az övékétől eltérő, különböző vallások hívei felé (lásd. pl. a vallásháborúkat), másrészt negatív attitűdjeik vannak a lelkesebb és kevésbé lelkes hívőtársak felé is (ami nem lehetetlen, hogy éppen „szerető gondoskodásban”, fokozott törődésben nyilvánul meg!); harmadrészt a saját vagy mindenféle vallással kapcsolatos közömbösség felé is negatív attitűdökkel viseltetnek, mivel 1. aki semelyik vallásnak nem követője, az miért ne lehetne a „miénk”? (ez az egyik fő mozgatórugója a lelkesen vallásosak hittérítő hajlamának) (A teisztikus gondolkodásmód mindenkiről azt tételezi fel, hogy mindenki teisztikusan gondolkodik, mert ha nem úgy gondolkodik, akkor nem is gondolkodik /ez egyik vezérelve az egoteizmusnak!/); 2. aki közömbös, annak a számára a hívő „nem is létezik” (a vallás az önazonosság része!), mintegy „átnéz rajta” – ami nagyon kellemetlen, mert (különösen a közömbösség kompenzálásaként vallásossá válók számára!) érzelmekkel átítatódva akar megjelenni a környezet észlelési struktúráiban, és tudatában. (Lásd. a szülői közömbösséget „rosszasággal” kompenzálni próbáló gyerek esete, aki direkt kiprovokálja a büntetést, verést, elmarasztalást, szidást, mert még az is kellemesebb, mint a teljes semlegesség, a teljes semmibe vevés a szülők részéről!)

Ebből következik az ateizmushoz való érdekes viszony is. A vallásosak remekül elvitatkoznak a többi ideológia hívójével (különösen, ha életkörülményeiken a vita kimenetele nem változtat, és pusztán mentális szükséglet kielégítéséről van szó), és mivel ezek a viták többnyire HIT-alapon maradnak, így vég nélkül folytathatók. (Sokak számára a HITÜK megvédése jelenti az igazi hitéletet, vagyis hitének bizonyítása a kívül világ számára.)

Az ateisták felé azonban problematikusabb a helyzet – az ateizmus nem HIT-alapon áll, és így (a teizmusokkal való szembenállásán alapuló meghatározásából következően) mindenféle ideológiát kritizál; pontosabban nem ideológia, hiszen a meggyőződések igazolásában ellentmondás-ellenességre, átfogó konzisztenciára törekszik – ami a vallási rendszerek szintjén, azok belső fogalmi körén belül a hívók számára meg is valósítható, de azon a rendszeren kívül általában nem. Egyesek talán „negatív vallás”-ként definiálják, mivel nem hirdet meg semmiféle tant, nem emel semmit piedesztálra, hanem az ideologizált gondolati rendszerek következtetéseiről mutatja ki sok esetben, hogy nem a felmagasztalt eszmékből erednek, hanem azoktól különböző, nem teisztikus alapokon állnak; vagyis a felmagasztalt eszmékből nem levonható következtetéseket akarnak érvénytelenül visszavezetni az adott teisztikus formára. Röviden: az ateizmus nem ideológia, hanem kritikai törekvés; inkább a valósághoz való alkalmazkodást jelenti, mint valóságképek teremtését.

A vallási közösségek további problémája, hogy az ateisták nem tömörülnek közösségbe (bár a tudóstársadalmat gyakran azonosítják velük, valójában a szakterületükön kívül /időnként azon belül is!!!, lásd. csalások a tudományban/ gyakran hajlanak valamiféle vallási, vagy egyéb teizmusra, aminek szintén megvan a maga természetes oka!), és sokak szerint nem is alkalmasak erre, talán éppen azért, mert az ateizmus nem közösségalkotó erő, attól különböző, így 1. Mivel nem az önazonosságuk múlik rajta, így többnyire az ateisták nem tekintik életbevágóan fontosnak kérdésnek a világnézeti viták kimenetelét, sokszor egyszerűen kilépnek belőle. – Ez persze nem jelenti azt, hogy az ateizmus érdektelen lenne, hiszen a vallásos, ideológiavédő szenvedélyes, általában egyoldalú (torz) és nem érvényes érvelés cáfolata olykor hasonlóan szenvedélyes indulatból táplálkozhat, ha a valósághoz való alkalmazkodás múlik rajta. Sokszor ez egy olyan heurisztikához vezet, miszerint: „A higgadtabb érvelőnek van igaza”, így az indulatosságot a tévedéssel azonosítják, ha ez éppen az ő oldalukon nem áll fenn. A hangulatnak azonban nincs hatása, összefüggése az érvelés érvényességére, bár élő, személyes vitánál (evolúciós okok miatt!) meggyőzően hathat! – 2. A szenvedélyességet, a világnézeti rendszerek érvényességével kapcsolatos vitákra való hajlamot az ideologikusan (teisztikusan) gondolkodók ideológiaként értelmezik, holott gyakorta inkább csak hobbirol, élvezetes kedvtelésről van szó – bár az is előfordulhat, hogy valaki korábban éppen arra motiválódott, hogy ilyen felvilágosító jellegű tevékenységben találja meg önmagát, vagyis tkp. egyfajta „vitaközösségben” érzi jól magát. Ez esetben sokszor előfordulhat az is, hogy valaki szinte kényszeresen igyekszik ellentmondani a teisztikus érveléseknek, szinte keresi az ilyen alkalmakat, stb. Ebben az esetben ez is teizmussá, vagyis ateisztikus teizmussá alakulhat, ami a tudat beszűkülése, és az élet ezen területre való beszűkítése miatt idővel a túlzott teizmus minden negatívumát mutatni kezdi. Az ateisták azonban nem annyira szenvedélyesek (ez talán az egyik legfontosabb jellemvonásuk!), és ha a vallási viták túllépnek egy határon, akkor kilépnek belőle.

Az előbbi gondolatot azonban tovább lehet vezetni, egy igen érdekes tünetre, miszerint a vallási teizmusok híveire nem csak az jellemző, hogy csak a saját ideológiáját akarja megvédeni, ha azt valaki megkérdőjelezi, hanem az is, hogy míg a saját rendszerén belül teisztikusan gondolkodik, a rendszeren kívül ateisztikusan, vagyis a többi, az övétől különböző ideológiát igen tárgyilagosan kritizálja. (Lásd pl. a keresztény propagandaírók munkáit a New Age kritikáiban, vagy a szekták működését feltáró munkákat, stb.) Mindez egészen addig becsülendő, amíg ki nem derül, hogy mindennek motivációja tkp. a saját teizmusra való visszaveze-

tést készíti elő. Ezen a ponton élesen eltér egymástól az ateizmus és a teizmus – az ateizmus a tudomány nem ideologizált építményét tudja maga mögött, és tény, hogy esetenként elvesz, nem is keveset a hívőktől, de becsületére legyen mondva, hogy nem akar egy másikat rátukmálni az emberekre.

A teizmussal tehát tkp. nem is lenne baj, ha nem akarnánk azokat, és az abból eredő következtetéseket másokra ráerőltetni. De hogy ez mennyire nehezen megoldható, pontosan mennyire nehezen kerülhető el (ha egyáltalán!), azt az is mutatja, hogy ha valaki véleményt formál meg és azt valamilyen közönség elé tárja, azt sokszor azonnal kritizálni kezdik, ideológia terjesztésnek, propagandának tekintik.

Mindez arra enged következtetni, hogy az ember kisközösségi szinten még elviseli az egységes ideológia alapján való társadalomszervezést, sőt, ahhoz mintegy szükségszerűen igényli is, de összetörmörített kisközösségekből álló tömegközösségekben (már kisvárosi szinten is!), tömegtársadalmakban ez állandó súrlódást, és megoldhatatlan és kikerülhetetlen problémákat eredményez, vagyis az *ideológia alapú egységes társadalomszervezés* akár *perpetuum mobile-nek* is tekinthető.

V. A vallásosság erkölcséről

Az erkölcsi kérdésekben elsősorban a FELELŐSSÉG (tulajdonításának és vállalásának) kérdése a fontos. Az evolúció biológiai alapján nemigen hoz létre, pontosabban a szelekció nem hagy életben (!) olyan képességet, tulajdonságot, ami a túlélést nem segíti, így alkalmazható erre az a gondolat, miszerint: „Mindenkinek joga van mindarra, amire képes”. Nem részletezve mindazt, amire a természetes hajlamunk ösztönöz minket (ez a szociobiológia területe), az erkölcs célja csakis az adott környezeti feltételek közötti minél hosszabb távú, minél kiegyensúlyozottabb népességgel bíró túlélés lehet, azzal a speciálisan Homo Sapiens-i tulajdonsággal, hogy nálunk a tapasztalatok nem elsősorban genetikai úton öröklődnek, hanem a szimbólumok útján való adatrögzítés (pl. írás), és az egyedet felnevelő társadalmi és környezeti hatások útján. Az erkölcs eredetére így nem térek ki, hanem megmaradok az istenképpel bíró erkölcsösség néhány tulajdonságánál, pontosabban az istenképet segítségül hívó felelősségi viszonyoknál.

E helyen elsősorban az „**igazságos világ hipotézisét**”, a „**disztributív igazságosságot**”, és az „**immanens igazságosságot**” említeném.

A felelősségi viszonyok általános, inkább összefoglaló, kulturális jellegű megközelítése (vagyis megfigyelt és leírt emberi hajlamokon alapuló, valóban létező és működő mechanizmusának leírása) a szociálpszichológiában régóta ismert „**igazságos világ hipotézise**” néven szerepel, ami a következőképpen szól: *„Azt a hajlamot, hogy mások kudarcait és balszerencsáját nagymértékben az illető saját hibájának tulajdonítsuk, egy önkiszolgáló, énvédő torzítással is magyarázhatjuk. (Lerner, '65) Az ilyen felelősségértelmezések azt a vágyunkat tükrözik, hogy fenntartsuk az igazságos világba vetett hitünket, ahol az emberek azt kapják, amit megérdemelnek. Azzal, hogy az áldozatot (, vagy egy napvilágra került bűn felelősségre vont elkövetőjét, – a cikkíró kiegészítése) kárhóztatjuk, nemcsak a „könyvelést próbáljuk meg egyensúlyban tartani”, és nem is csupán egy „igazságos világba” vetett hitünket erősítjük meg. Az embereket a sorsukért felelősnek tartva azt a hitet is segítünk fenntartani, hogy az események ellenőrizhetőek. Ha az embereket felelősnek tarthatjuk a kudarcaikért, ezzel egyszersmind azt is feltételezzük, hogy valamilyen mértékben ellenőrzésük alatt tartották balszerencsájukat. Ebből az is következik, hogy mi magunk el tudjuk kerülni majd a hasonló problémákat, ha másként viselkedünk.”* (Forgács József: A társas érintkezés pszichológiája, 1989) Ez a mechanizmus egyrészt felmenti azokat, akik szemlélői egy kudarcnak (különösen, ha súlyos kudarcról, egy egész életet átformálóról van szó), mintegy katartikusan igazolva mindenféle cselekedetüket, hiszen nem ők a kudarc áldozatai; és bármilyen életelv alapján élték is az életüket, maga a kudarcral való szembesülés megrázó élménye megerősíti őket ezen elvek követésében. Gondoljunk csak arra, milyen népszerűek, különösen a kereszténységben a kudarcok megjelenítései, és gyakorta hangzik el, hogy bizony mindez a vallásos elvek valamilyen megsértésből erednek – néha a hívőtársuk tudta nélkül.

A **disztributív igazságosság** olyan helyzet (többnyire elképzelése), amelyben mindenki igazságos jutalmat kap. (A Bakunyin-i történelmi mondat: *„Mindenki képességei szerint, mindenki szükségletei szerint.”* tkp. erről szól.) Bár ez a valódi életben igen ritkán fordul elő, létezik egy feltételezés, mely szerint az embereknek az *igazságos világ hipotézisének* értelmében kell cselekedniük. (Statt, '94)

Az **immanens igazságosság** az az elképzelés, hogy a rossz cselekedetekért járó büntetés abszolút és elkerülhetetlen, hogy még a titokban maradt rossz cselekedetet is valamilyen megtorlás követi, balesetek, vagy balszerencse formájában, amelyet egy magasabb hatalom, például Isten hoz a vétkesre. Piaget szerint ez a gondolkodás jellemzi a nyolc (sok pszichológus

szerint inkább nyolcvan) éven aluli egocentrikus gyerekeket, és sokszor felnőtteket, akik az énközpontúság miatt olyannyira csak önmaguk iránt érdeklődnek, hogy érdeklődési köréből minden más személyt kizár, képtelen, vagy alig hajlandó elfogadni mások perceptuális kereteit, vagyis mások szemével látni a világot. (Statt, '94)

A fenti jelenségek tehát valójában az emberi felelősség-tulajdonítás természetes, ösztönös sajátosságai, de (ezek után nem meglepő módon) nagyon hasonlókat találunk a vallásos, istenképre hagyatkozó felelősség megállapításokba is. A Freud-i vallás-megközelítésből kiindulva ez konzisztensen kapcsolódik a gyermek-szülő analógiájú hívő-isten kapcsolathoz, vagyis az isteni eredetűnek tartott erkölcsi alapvetés tkp. egyfajta olyan erkölcsi kényelmes-séget jelent, amiből ezek szerint – nem kell felnőni! Ezek alapján a vallási erkölcs lényegében a gyermeki állapot fixálódását, annak felnőttkorban való folytatódását jelenti. Ebből kifolyólag nem érdektelen az istenkép-alapú vallásos hívők erkölcsösségét abból a szempontból megvizsgálni, hogy mennyire eredeztethető egy gyermeki erkölcsi felfogásból.

A gyermekek felnőnek, és ennek folyamán a többség megszokja ezt a „szerepet”, nevezetesen azt, hogy a szüleik vállalnak értük felelősséget, és ennek a mértékét egyre nagyobbnak jósolhatjuk azzal, hogy egyre inkább megkülönböztetjük a gyermeki és a felnőtt létet, egyre inkább különbözik a gyerekek és a szüleik életmódja, és egyre inkább önálló kultúrát alakítunk ki a gyermekiség számára.

Az analógia elemei a következők: a gyermeki létben természetesen gyerek-szülő viszony van, ahol a gyermek részére a felelősség, a célok, a jutalmak és büntetések köre a szülőkre hárul. A felnőtt korban, a hívő-istenkép viszonyban ez ember-teremtő formában jelenik meg, ahol bizonyos célokat a Teremtőnek tulajdonítanak (erkölcsi parancsok, kívánalmak, szertartások, stb.), és az ezekkel kapcsolatos felelősséggel is felé számolnak el; ha az erkölcsi kívánalmakat teljesítik, nem a teremtő jutalmazza meg őket, vagy ha igen, akkor is embereken keresztül, ugyanakkor a teremtői utasításokat ha nem teljesítik, és ezt más embereknek nem jut tudomására, akkor a közvetlen teremtőtől eredő felelősségre vonást is megússza. Ezen szimbolika alapján azt mondhatjuk, hogy a gyermek felnőve a gyermeki léthez hasonlóan nem szeret felelősséget vállalni, és ezzel párhuzamosan pl. annak a felelősségét és erőfeszítését vállalni, hogy bizonyos témákon, ún. nagy témákon elgondolkodjon, pl. világ eredete, stb. Mindezekhez tetemes intelligencia kell, tudás, amit nehéz, vagy legalábbis erőfeszítést igénylő feladat megszerezni. A mindenkiben általában jelen levő kognitív fõsvénység miatt ehhez a többségünk... lusta! Ez többek között éppen a felelősség áthárulása, áthárítása miatt alakul ki, mivel a nevelődés éppen a felelősséggel járó mentális erőfeszítésből eredeztethető. Ha ilyen erőfeszítés nincs, nevelődés sincs. Az ebből eredő lustaságot, vagy mentális erőtlenséget aztán úgy megszokják, hogy többnyire a könnyebb, egyszerűbb, sablonosabb (heurisztikus, vagyis bizonyos esetekben beváló, vagy korábban már bevált, vagy jól hangzó) megoldásmódokat fogják előnyben részesíteni, azonban mire „belejönnek” a gondolkodásba, addigra már csak egy már fixálódott ideológiahalmaz megvédésére, igazolására futja!

A teisztikus erkölcsösséghez való lelkes ragaszkodás egyszerűen tehát a gyermeki lét önálló, magábanvaló, mintegy zártnak, és nem átmeneti állapotnak tekintéséből is eredhet, amiből sokaknak nem akaródzik lemondani, többek között éppen a felelősség áthárításáról. Amikor aztán életkoruk alapján „felnőtté” válnak, mintegy pótléket keresnek, ha máshogy nem sikerül, legalább szimbolikusan – vagyis ismét oda érkeztünk, hogy az istenképpel operáló teizmus tkp. a gyermeki lét állapotának (felelőtlenységének, felelősség vállalás nélkülségének?) egyfajta pótléka.

Az ilyen pótlékok egyik lényeges, és szintén a felelősséggel kapcsolatba hozható jellegzetessége a következőképpen foglalható össze: ***Isten egyedüli ajándéka az, hogy nem büntet!***

Számos hitvita, teológiai vita, és erkölcsi-világnézeti vita alapját képezi az a probléma, amit a „rossz” és a „bűn” eredete, oka, következménye jelent, vagyis „a rossz problémája”, amit (az igazságos világ, és az immanens igazságosság alapján) egyrészt az áldozatai maguk „harcolnak ki” maguknak, másrészt pedig a rossz elszenvedése valamiféle „bűn”-ből ered, ami tkp. alig különbözik az első megközelítéstől. Vagyis a kívülálló, a kudarcot, hátrányt, tragédiát, elszenvedőket szemlélő hívő kényelmesen ruházhat ezáltal minden felelősséget ezekre a szenvedő alanyokra, úgy okoskodván, hogy „Ha ez történik velük, nyilván ők akarták /ez a szabad-akarat feltételezéséből ered/, és valószínűleg mindez jó is nekik, így miért avatkoznék közbe, miért csorbítanám a szabad akaratukból következő eseményeket?” Ha a céltudat felsőbb hatalomtól irányított eszménye is „megfertőzi” a hívőt, akkor az ösztönös segítségnyújtási szándékának kísérletét is visszatárhathja, mintegy az isteni akaratba beavatkozni nem szándékozó, így a kényelmes passzivitásba visszahúzódható, vagyis az isteni akarat rá háruló részét teljesítő hívő.

Tegyük fel azonban, hogy a hívő valamilyen „bűn”-t követ el, ami az ő fogalmai szerint bűnnek minősül. Lehet ez akár egy enyhébb parancsolat megszegés is! Ha mások érdekeit ugyan sérti, de nem kerül ezen sértettek tudomására, akkor az emberi felelősségre vonás elmaradhat, minthogy gyakran el is marad – nem jelenti ez azt, hogy többnyire erkölcstelen, és a hívők pedig parancsolatmegszegő, bűnös életet élnének, hanem csak azt, hogy a bűnnek tartott tettek sokszor nem olyan fajsúlyúak, hogy a sértettek elégtételt akarnának venni rajta. Ennek tudatában sokan és sokszor mennek túl bizonyos korábban megállapodott erkölcsinek tekintett határokon, stb. Vagyis az emberi büntetés sokszor elmarad – és ugyanúgy az isteni büntetés is elmarad (az immanens igazságosság feltevése szerint nem, de annak szerepére később visszatérünk), amit a következő heurisztikával lehet tökéletesen magyarázni: „Ha nincs büntetés, akkor megbocsátás van!”. Tehát ez által máris kaptunk egy „szeretón gondoskodó” istenképet, ami tkp. a lelkiismeret furdalást magának a tehetetlen (büntetésre képtelen) istennek a megbocsátása révén már részben enyhítettük is – a felelősségre vonást tehát így sikerül itt kikerülni. A bekezdés elején szereplő állítást tehát (Isten egyedüli ajándéka az, hogy nem büntet!) már ezzel részben igazoltuk is.

Az ellentétes pólussal már kissé más a helyzet – nevezetesen a jócselekedetekkel. Általános (sokaknak keserű) tapasztalat, hogy az emberi világban emberi részről nemigen szokták a direkte (önmagukért való) jócselekedeteket megjutalmazni, legalábbis ez sokszor elmarad! Ez a normál kép, ezen többnyire nem lepődik meg senki. Az azonban már problémát jelenthet a hívőknek, hogy a vallási alapon megcselekedett jótettek is látszólag viszonzás nélkül maradnak, holott a felekezeti, a közösség folyamatosan buzdít erre! (Az összetartó kisközösségeknek ez megszokott jellemzője, lásd család szintjén, rokoni kapcsolatok szintjén, szűk baráti kör szintjén, stb.) Ha semmiféle „látványos”, sem pedig „érezhető”, „érzékelhető” jutalom, viszonzás nem érkezik, akkor az istenképhez ragaszkodók (akárcsak a szüleikhez ragaszkodó gyermekek sem) nem fordulnak el ettől a képtől, hanem sokszor abban lelnek magyarázatot, hogy ezek a jó cselekedetek, amiket ők esetleg direkte az istenkép (szülőpótlék) számára tettek, nem számítanak értéknek, pontosabban nem a tetteik számítanak értéknek, hanem a pusztá hit ebben az istenképben. Vagyis: „ha isteni jutalom nincs a vallásos jellegű jó cselekedetekért sem (sok vallási propagátor külön felhívja a figyelmet arra, hogy nem is szabad viszonzást várni a jótettekért a teremtőtől, mivel az is feltétel és igények nélkül szereti a hívőt!), akkor pusztán a belé vetett HIT elegendő neki?” Vagyis ez ellene hat a vallási lelkesedésből az emberi világ felé éppen humanizmusból való jótettek törekvésének. A kezdetben tehát szeretón-gondoskodó istenkép egy, pusztán a hittel beérő teremtővé kezd válni, ami lassan elveszíti a társadalomban való hasznos és segítőkész szerep vállalása iránti motivációt. A istenképpel operáló vallásos lelkesedésen nyugvó erkölcs tehát idővel eltávolítja az embert magától a humanizmustól, és visszavezetheti egy kisközösségben való szoros kötelékek

kialakításához és fenntartásához – de immáron egy általánosan negatív emberkép mellett, és a felelősséget továbbra sem vállaló, istenképre támaszkodó lelkülettel.

Az igazságos világ hipotézise a disztributív és az immanens igazságosság egyesített felfogásán alapszik – ha azonban ennek vonatkoztatási alapját az emberi társadalmon kívülre helyezzük, akkor az ember önmagát, önmagának cselekedeteit önmagán kívülről ítéli meg (egy Istenség által), és mivel tettei folytán olyan konkrét értékelést nem kap, ami azonosíthatóan egy istenségtől származik, így az erkölcsi értékelése valójában önmaga kezében van ugyan, de önmagától elidegenítve. Ez elvezet ahhoz a jelenséghez, amit egoteizmusként határozhatunk meg, vagyis az ember önmagát önmaga, és az általa észlelt világ észlelés általi teremtőjévé válik, és az általa tapasztalt világot önmaga kivetüléseként értelmezi; továbbá a saját maga által elképzelt valóságképet tekinti a mások által, a számukra ható valóság alapjaként. Mindez összeegyeztethető Feuerbach antropoteizmusával, aki szerint „a teológia titka az antropológia. Az istenről való beszéd valójában az emberről való beszéd. Isten az, amit az ember önmagának kíván (halhatatlanság, mindenhatóság, stb.)”. Egyfajta humanitárius primitivitás is kiolvasható abból, hogy a Teremtő-képzet lelkes követése elsősorban a férfitársadalomra jellemző, mivel a vallási kérdésekben a legutóbbi időkig a férfiak voltak ezen a téren „hatalmon”, de minden hatalmuk ellenére sem voltak képesek arra a természetes, kézzelfogható teremtő aktusra, amit a nők produkáltak, vagyis a gyermeknemzésre. A nők biológiai adottságaiknál és természetüknél fogva inkább a szocioteizmusra (a közösségi érdekek istenítése, a másik ember, mint teremtő hatalom követése) hajlanak, és nincs szükségük arra, hogy a tapasztalati világ teremtését önmaguknak tulajdonítsák (, mint az egoteizmusban).

Mindezek után súlyos következtetéseket is levonhatunk, méghozzá azt, hogy a vallási erkölcs problémái valószínűsíthetően abból is fakadhatnak, hogy az emberi társadalom a nagyformák létrehozása, a tömegtársadalmak létrehozása által az emberi szerepeket, pl. a nemeket túldimenzionálta, a modern életfeltételek között pedig a természetes emberi hajlamok kikerültek a látókörből, holott egyfajta nyilvánvaló látenciába süllyedve mégis állandóan hatnak – mindez pl. a férfiak szerepét, ösztöntörékvéseiket is szinte természetellenesen kasztrálta, ami azonban folyamatosan felszínre akar kerülni. Freud is felemlítette ezt a problémát, és határozottan társadalmi jelenségnek tekintette a tudat olyanfajta rétegződését, amik egy személyen belül ugyan, de egymástól gyakran teljesen függetlenül működtek és törtek felszínre; Lionel Trilling (amerikai irodalomkritikus) így fogalmazott erről: „a lélek nem egységes egész, hanem különálló részekre bontható, melyek kívülről s mintegy gúnyos mosollyal figyelik egymást.”

Az erkölcsi felelősség tulajdonítása így érthető, hogy egyszerű káoszba fullad, ha az ember elidegeníti önmagát egy számára kíváncsi istenképbe, majd az önmagának nem tetsző, az emberi világból reá eső felelősséget tkp. ennek a képnek tulajdonítja. A teisztikus gondolkodásmód tehát nemcsak problematikussá teszi erkölcsi kérdések megítélését, hanem gyakorta lehetetlenné is teszi, hiszen csak a cselekvőket, és a tettek elszenvetőit látjuk, de a felelősséget azokon kívül kellene keresni. Röviden: a teisztikus gondolkodásmód a felelősség nem vállalása céljából tökéletesen alkalmazható módszer.

VI. Keresztény-ideológia családmodell

A keresztény istenkép(ek)hez való viszony további megközelítésben is csatlakozik a szülő-gyermek modellhez.

Ebben a megközelítésben az apa-figura maga Isten, az anya-figura pedig Jézus. A gyermek pedig maga a hívő.

Több leírásban is szinte azonos módon írják le mind Istent, mint Jézust, és leginkább csak a szentháromság említésekor jelenik meg Jézus, mint Isten fia. Vagyis ez a formáció szinte mellékes ahhoz képest, amit a családból eredő motivációk kielégítéseként nyújthatnak.

Bevallom, saját tapasztalataim sokat segítenek ezen motivációk feltérképezéséhez. Jelen gondolat konkretizálása a fiamtól ered, aki alig múlt hat éves. Éppen a minap mondta az anyjának, mintegy összefoglalóan, hogy „Az apukák arra valók, hogy neveljenek, az anyukák meg arra valók, hogy szeressenek.” Természetes, hogy az itthoni viszonyokat fogalmazta meg, ami azért mégis meglepő, mert éppen ezen gondolkodtam, a teizmusokkal kapcsolatban. (Vagyis ez az okfejtés tkp. a fiamnak köszönhetően indult el!)

Visszatérve – Isten, az apafigura az, aki nevel, aki büntet, aki parancsol, aki törvényt alkot, aki mindenek ura, stb. De mi van Jézussal? Anyafiguraként valóban „arra való”, hogy szeressen, ami központi gondolata a kereszténységnek. Hatalma szempontjából merőben eltér istentől, hiszen sohasem büntetett, csak gyógyított, példát mutatott, táplált, és ami a legfontosabb – önfeláldozóan viselkedett. Nem lehetetlen, hogy az Isten-Jézus családmodell egyszersmind annak megoldása volt a kereszténységen belől, hogy a nőknek is aktív, vagy legalábbis befogadható, kezelhető hitéleti lehetőséget nyújtsanak. A Jézusi eszme jobban elfogadható a női lélek számára, és gondoljunk csak bele – a nők feladata a legutóbbi időig a gyereknevelés és gondozás volt, korábban pedig még inkább csak erre a szerepre korlátozódott a létük. Micsoda mesteri fogás ez abban az értelemben, hogy az anya tökéletesen azonosulni tud Jézus-eszméjével, szinte tükörképeként tudja követni, és ő van a legtöbbet a gyerekekkel.

Jusson itt eszünkbe, hogy a tömegideológiát társadalomszervező törvényként állítók egyik legfontosabb feladatukként a felnövekvő generációk neveltetése útján igyekszik megkönnyíteni a dolgát (lásd. Hitler-jugend, Kisdobos-úttörő mozgalom, cserkészlet, stb.), mivel így tud 1-2 évtized alatt engedelmes tömegekre szert tenni.

Könnyen meggyőződhetünk ezen analógia erősségéről: a feladatunk csak annyi, hogy a vallási propagandairásokban a „Jézus”, és a rá utaló kifejezéseket az „anya” kifejezéssel helyettesítjük, míg az „Isten”-t, és a különböző megnevezéseit pedig az „apa” kifejezéssel. Ha tkp. mindkettőre illő gondolatokat találunk, ott a „szülő” kifejezés a megfelelő analógiás párhuzam.

Erre egy konkrét példa:

Egy vitában a keresztény vitapartnerem a következőket írta válaszul arra a kérdésemre, hogy: **„Isten hogyan mutatja ki a szeretetét az ember, a hívő iránt?”**

A válasz:

„Hiszem, hogy Isten teremtett engem minden teremtménnyel együtt. Ő adta testemet, lelkemet, szememet, fületem és minden tagomat, értelmemet és minden érzékemet, és ezeket most is fenntartja. Ezért ad nekem ruhát és lábbelit, ételt és italt, házat és gazdaságot, feleséget és gyermeket, szántóföldet, barmot és mindenféle jót. Testemet s életemet naponként mindennel bőven ellátja, táplálja. Megoltalmaz minden veszedelem ellen. Megvéd és megőriz minden

gonosztól. És mindezt csupán atyai, isteni jóvoltából és irgalmasságából cselekszi, és én arra sem érdemes, sem méltó nem vagyok. Mindezt én neki hálaival és dicsérettel, szolgálattal és engedelmisséggel tartozom. Ez így igaz!”

És lássuk ugyanezt az analógia szerinti megfogalmazásban:

„Hiszem, hogy Isten(=apám/anyám, szüleim) teremtett(=nemzett, szült) engem minden teremtménnyel (=a gyermeki létem környezetével) együtt. Ő adta testemet, lelkemet, szememet, fületem és minden tagomat, értelmemet és minden érzékemet, és ezeket most is fenntartja(=eltart). Ezért ad nekem ruhát és lábbelit, ételt és italt, házat és gazdaságot, feleséget és gyermeket, szántóföldet, barmot és mindenféle jót(=a felnőtt világhoz megszokott tételek a felnőtthez méltó dolgokat jelentik). Testemet s életemet naponként mindennel bőven ellátja, táplálja(=naponta gondoskodik). Megoltalmaz minden veszedelem ellen. Megvéd és megőriz minden gonosztól. És mindezt csupán atyai, isteni(=szülői) jóvoltából és irgalmasságából cselekszi, és én arra sem érdemes, sem méltó nem vagyok(=ez a vélemény jellemző az olyan gyerekekre, akiket vagy nem kívántak, vagy gondozásuk olyan terhet jelent, amit folyamatosan az értésükre is adnak!). Mindezt én neki hálaival és dicsérettel, szolgálattal és engedelmisséggel tartozom(=szófogadónak kell lennem). Ez így igaz!”

Vagyis, a keresztény ideológia megszemélyesített képei tkp. a gyermekkori családi kötelékek idealisztikus vetületei. A gyermek annyira a szülei által határozza meg magát (és ehhez lehet, hogy nem is kell más, csak az, hogy ezt a gyerek felé folyamatosan és következetesen ki is fejezzék), hogy felnőtt is igényli ezt a fajta kapcsolatot. Mivel azonban konkrét emberrel kapcsolatban ezt egy önbecsüléssel rendelkező ember nem tenné meg, így keresni kell egy, az emberek felett álló hatalmat.

Az emberi értelem azonban a megfogható, érzékszervekkel tapasztalható valósághoz kötötten működik viszonylag normálisan (értsd. a társadalmi normákhoz alkalmazkodóan), így mindez persze folyamatosan konkretizálódni akar, és a felszínre is tör; ezt tapasztalhatjuk a személyi kultuszokban, legyen szó akár a tinivilág popsztárjainál, a politikai személyiségek, vezetők magasztalásában, de ez mutatkozik meg a technoteista (=önmeghatározás a technikai eszközök színvonalánál) és panteista (=a természetet az ember mindennapi és mentális életébe beavatkozó erők által irányítottnak tekintő) jellegű vonzalmakban is.

Teisztikus szempontból ez a jelenség kikerülhetetlen, mivel mindig lesznek tömegek, akik felnőve is igénylik a szülői gondoskodást, és vagy az önálló élet útjára lépve, vagy a szülők elvesztése miatt (ami nem feltétlenül fizikai értelemben való elvesztést, vagyis a szülők elhalálózását jelenti csak, hanem a napi kapcsolatok akár életmódbeli, akár nézeteltérésbeli okok miatti megszűnését is) továbbra is szükségük van a szülői ház nyújtotta, felelősségmentesség-illúzió táplálta biztonságérzetre. Az alapmotiváció tehát folyamatosan újratermelődik, és így újratermelheti önmagát is.

VII. A keresztény-ideológiai családmodell kibővítése

A korábbi Isten-Apa, Jézus-anya, Hívő-gyermek analógiarendszer részben hiányos maradt – egy nagyon fontos hiányossága megmaradt, mivel az ún. *atomikus családokon*, az egygyermekes családokon kívül a többgyerekes, legalább kétgyermekes család-szerkezet is úgymond „ráhúzható” erre a teisztikus képre.

A kérdés ebben az esetben az, hogy a testvéreknek hol a szerepe!

Egyrészt, keresztény körökben természetes a hívőközösség tagjai között egymáshoz, mint testvér-jellegű kapcsolatban lévőkhöz való viszonyulás, amit ők maguk is nyíltan elismernek a „testvér”, „nővér”, „húgom” megszólításokkal. Mindez még nem lenne érdekes, hiszen feltételezhető, hogy egyfajta, ha nem is „túlfűtött”, de legalábbis a szokásos baráti kapcsolatokon túlmenő intimitásfokú kapcsolatot tartanak, szándékoznak fenntartani, amit többek között ezzel is kimutatnak – mindez további analógiás hasonlóságot jelent a szociobiológia azon megállapításaival, amely szerint egy populációban alapvetően a rokonsági fok a mérvadó pl. az önzetlenségi cselekvések vállalásnak mértékét illetően. Ezt a biológiai mintát is utánozza tehát a kereszténység eme jelensége, ami egyértelműen egy evolúciós mintára történő gondolkodást jelent – szemben azzal, amit az evolúció valóságát tagadó egyház hirdetett, és a hívők többsége még manapság sem szívesen fogad el. (1)

Másrészt, – és jelen okfejtés szempontjából ez a lényegesebb! – mivel Istennel, és Jézussal nincs közvetlen kapcsolata a hívőknek, – dacára annak, hogy mindkettejük részére szinte kötelező az „élő” és „mindet betöltő”, „mindenütt jelen lévő” jelzők használata, – így szükség van valakire, aki a közvetítő szerepet betölti: ez lenne az ún. nagytestvér (részben hasonló felhangokkal, mint Orwell regényében).

Ki a kereszténység berkeiben ez a közvetítő? A papság, és tkp. mindenki, aki prédikáló, hatalmi, irányító szerepet tölthet be, de mindenképpen a papság ennek a legalsóbb foka, vagyis azok, akik közvetlenül, napi szinten tartják a kapcsolatot a hívőközösség tagjaival. (2)

Vagyis családi modellünk a következőképpen bővül:

Isten=apa,
Jézus=anya,
Hívő=gyermek/jelen esetben kistestvér,
Pap(ság, vagy prédikátorok)=nagytestvér.

Figyelmünk jelen esetben tehát ez utolsóra irányul.

Ki ebben az analógiában a „nagytestvér”?

Valaki, aki a kistestvér(=hívő), és a szülők(=Istenkép, és /a kereszténységben/ Jézus) között közvetít. A nagytestvér vigyáz a kistestvére, ha a szülők nincsenek otthon, vagy valami más-sal vannak elfoglalva. Ugyanúgy a nagytestvér tanítja a kistestvért, segít neki a mindennapokban, stb. De a legfőbb jellemzője – adott esetben ő helyettesíti a szülőket! (3)

Az analógia azért is megfelelő, mert a papság is elismeri, hogy ők ugyancsak „Isten gyermekei”.

A katekizmus így ír:

„286. Mire kapnak küldetést és hatalmat a felszentelt papok?: A felszentelt papok küldetést és hatalmat kapnak arra, hogy Krisztusnak, a főnek személyében teljesítsék a tanítói, megszentelői és kormányzó feladatot, és így Isten népének jó pásztorai legyenek.”

„290. Kinek van papi hivatása?: Annak a fiúnak van papi hivatása, akinek a lelkében Isten kedvet ébreszt a papi életre és szolgálatra, és akit erre a püspök alkalmasnak talál.”

A „Keresztény Élet” című Római Katolikus Hittankönyv (9-10 éveseknek!) így ír: „A szentmisén a püspök és a pap megcsókolja az oltárt. Helyéhez megy, keresztet vet, majd kitárt karral üdvözli a jelenlevőket. Az Úr Jézus 12-t választott ki a tanítványai közül. Ők, illetve utódaik az Isten munkatársai Krisztus művének folytatásában.”

Előbbi idézetből az olvasható ki, hogy maga a papság is – igaz, a katekizmus fogalmazása szerint részben szimbolikusan, de a szaporodás és rokonság fogalmai terén a kereszténység nemigen mutatott fel igazán következetes képet – ha nem is magának Jézusnak, de a kiválasztottak leszármazottja. Itt tehát mintegy a hétköznapi rokonsági kötelékek fogalomrendszere is megjelenik. **(4)**

A legelemibb csoportformának tehát nagyon megfelelt a kereszténységben mind az eszmeiség személyes vetülete (Isten, Jézus), és a papság működése is – vagyis mintegy teljes, idealizált családmoddelt nyújthattak, és nyújthatnak azoknak, akik ennek híján nőttek fel (még ha ennek nincsenek is tudatában). A kereszténység szervezeti felépítése miatt tehát beláthatatlan ideig képes lesz fenntartani magát, legalábbis e sajátosságai miatt minden bizonnyal.

Az analógián kibontakozó jelenség azonban kétélű, mert: ha kialakítunk egy idealizált, az eredetétől független formát egy már létező társas formációra (értsd: család kontra egyházi közösség), akkor nyilvánvaló, hogy az idealizált formáció lesz az elérendő cél, vagyis a hagyományos, meglévő, valós család soha nem lesz elég jó, vagyis folytonosan egyfajta elégedetlenség forrásává fog válni, akármikor bármilyen probléma is lép fel. A gyakorló hívő folytonosan egy tökéletes „apa”(=Isten), egy tökéletes „anya”(=Jézus), és egy tökéletességre buzdító nagytetvére(=lelkipásztor) hatásának lesz kitéve, miközben ugyancsak folytonosan szembe-sülhet saját családi formációjának tökéletlenségeivel. Van, aki ezt a kettősséget – a mindenkiben működő kognitív fősévség miatt – csak úgy képes feloldani, hogy a biztosabb, a határozottabb kereteket nyújtó szerkezet felé fordul, vagyis szorosabbra húzza a hitközösségével a kötelékeit, miközben „természetes családja” kötelékeit lazítani igyekszik, minél kevésbé kitéve magát „a való élet szeszélyeinek”. **(5)** Mindezek az agyműködés abszolútumokkal és szuperlatívuszokkal operáló kontrollálatlan üzemmódjait szemléltetik.

*** **

MEGJEGYZÉSEK:

(1)

Amit természetesen könnyedén magyaráznak azzal, hogy tkp. „ez is Isten szervezése”, de ezzel csak folytatják azt a kultúrpolitikai játszmát, aminek az a lényege, hogy mindaddig tagadnak valami érdekeiket sértőnek tartott jelenséget, tényt, amíg a tudomány nem igazolja hitelességét, és a modern társadalomban széles körben elfogadottá nem válik, majd előállnak egy olyan nyilatkozattal, hogy „mindez természetesen isteni eredetű”, és ez továbbra is „isten dicsőséget hirdeti”!

(2)

Itt és most okkal nem térek ki az egész egyházi rendre, mivel elkötelezett hatalmi szerkezet lévén a tagok, ha nem is hiszik el a feljebbvalóikról, amit a hívőközösség tagjainak tanítanak róluk, elfogadják és követik, vagyis náluk az „önkéntesség” kifejezés használata nem indokolt, mivel hivatásuk folytán kötelességük feljebbvalójuk felé engedelmisséggel viseltetniük, míg az egyházközösség tagjainak inkább önkéntességen alapul a hitéletük gyakorlása – jegyezzük azért meg: látszólag.

(3)

A szociobiológiában ismert tény, hogy a testvérek közötti viszály igen gyakori, mivel a túlélésért vívott harcban az utódok is a szülők legnagyobb szülői ráfordításáért küzdenek, természetes riválisaikkal: a testvéreikkel. Ebből a szempontból a legtöbb magasabb rendű faj nem kivétel. A szülők természetesen ez ellen kell hogy dolgozzanak, mivel génjeik továbbélésének nagyobb az esélye, ha több utóduk marad életben, és fejlesztenek ki minél nagyobb szaporodási alkalmasságot, így ők mindenképpen a „békés egymás mellett élésre” igyekeznek utódaikat rávenni. A modern ember mindezt nemigen figyelheti meg háziállatain, mivel a hasznosság elve alapján javarészt mindennel ellátja őket, amit a természetben kellene megszerezniük, vagyis azt a tényezőt kiiktatva, ami a szokásos „fennmaradásért való harcot” kiváltaná, ez a viselkedés csak halványuló ösztönként jelenik meg (lásd. a játékos kiscicák sem vígan hancúroznának egymással, ha a nagyritkán sikeres vadászat rájuk eső részéért kellene rendszeresen megverekedniük a testvéreikkel). Mindezt elsősorban a rendszeres természetrajz kutatók fáradtságos és hosszú távú megfigyelései, és kísérletei alapján ismerhettük csak meg, akik az állatokat természetes környezetben tanulmányozták!

(4)

Ebben is megjelenik az, ami az egyházi hatalom mellett fenntartotta a nemesség fogalmát, vagyis azt az eszmét, hogy a kiválóságok egy-az-egyben öröklődnek, még a szerzetek is. A uralkodó házaknak és a nemességnek ez jól jött, mert ezzel folyamatosan fenntartható volt egy család kezében a korábban megszerzett vagyon (itt is evolúciós tendenciák érvényesülnek!). És erre szüksége volt magának az egyháznak is, hogy hatalmát folyamatosan „örökléssé” azok, akiket erre a legalkalmasabbnak találtak, de persze volt ott is egy hatalmas ellentmondás: míg a nemesség valós testiségben öröklődött, addig a katolicizmus egyházi rendje nagy valószínűséggel „szelektált” azok között, akik a hatalom fenntartásához a leginkább kívánatos mentális jellemzőkkel, és intelligenciával rendelkeztek.

(5)

A médiát sokszor uralták a szekták által beszippantott fiatalok hozzátartozóinak értetlenül szenvedő riportjai – Magyarországon legutóbb a Hit Gyülekezetével kapcsolatban merültek fel ilyen hírek.

VIII. A „szabad akarat” képzetének eredete, avagy a keresztény-ideológiai családmodell egyik következménye

A korábbiakban levezettük, hogy a normál családszerkezet kitűnő analógia a keresztény ideológia alapszerkezetének megjelenítéséhez. Freud az egész pszichoanalízist jobbra azoknak a folyamatoknak, eseményeknek, élményeknek a felderítésére építette, amik a tudattalan, vagy a még nem teljesen tudatos, nyiladozó értelmű gyermek szerzett a környezetéből. Sokan bírálják még ma is ezért, részint joggal, mivel a személyiség fejlődése nemigen mérhető objektív eszközökkel, és ha fel is derít eseményeket, viszonyulásokat, sokak szerint figyelmen kívül hagyja, hogy lehetnek ugyan meghatározható események valaki életében, de maga az pszichikus jelenség kialakulási folyamatának szerveződése még így is számtalan egyéb tényezőn múlik/múlhat.

Jelen szempontunkból azonban még ez az egyszerű freud-i alapvetés is óriási jelentőségű, mivel arra mutat rá, hogy a gyermeki tudat és valóságsszemlélet a kisgyermekkorai élményekre vezethető vissza, és miben nő fel (általános/legjobb esetben) egy gyermek, vagyis mindenki?: családban, szülőkkel és testvérekkel! Már ez az egyetlen tény is arra utal, hogy az emberi pszichikum fejlődésében igen fontos szerepet tölt(het) be a családi szerveződés mikéntje!

A gyermek életét, igényeinek kielégítését, nevelését természetesen a szülők és – ha vannak – a nagyobb testvérek végzik. Talán nem túl erőltetett az analógia, de az ember így természet-szerűleg is belenevelődik egy olyan világkép-szervező szerkezet működésébe, amiben a végső, a gyermeki tudat számára (a túlélés szempontjából is) a legfontosabb teremtmény erő, leg-felsőbb hatalom a Szülő, és ha van, akkor ennek ideiglenes közvetítője a Nagytestvér.

(A teizmusok munkahipotézisének tárgyalásánál majd látni fogjuk, hogy ez a „hívó-közvetítő-felsőbb hatalom/=a teizmus szervező eszméje/ szerkezet sok esetben általánosan megvan a legtöbb teizmusban.)

Vagyis alapnak vehetjük, hogy a Felsőbb Hatalom képzet tkp. a Szülők gyermek feletti hatalmát, életének szervezését, irányítását jelenti, és ugyanez mondható el az Istenkép – Hívő kapcsolatáról is, pontosabban ennek a kapcsolatnak az elképzeléséről (a hívők részéről). A kibővített ideológiai családmodell alapján pedig az Istenkép – Közvetítő – Hívő, vagyis Szülők – Nagytestvér – Kistestvér alakulatot kapjuk, ahol a nagytestvér szerepét a papság, (esetleg bárki, aki hitéletre buzdít) játssza.

A következőkben azt fogom szemléltetni, hogyan aknázhatjuk ki ezt az analógiát a keresztény erkölcsi eszmeiség egyik legfontosabb gondolatának, a szabad akarat megjelenésének és megfogalmazásának a megértéséhez. Ehhez, úgy érzem, nem kell részletesen definiálni a szabad akarat fogalmát – itt azt vesszük alapnak, hogy a szabad akarat (vagy akaratszabadság) módot nyújt a hívőnek arra, hogy eldöntse, hogy a Teremtő szándékát megcselekszi-e vagy sem, amit ha nem tesz meg, akkor büntetés vár rá a mindenható istentől. Már ebben az egyszerű meghatározásban is benne van az az örök ellentmondás, hogy ezek szerint az ember nem szabad, pontosabban jobban teszi, ha lemond a szabadságáról, mivel csak a rossz, Istennek nem tetsző, a törvényeinek nem megfelelő cselekedetek felé indulva lehet szabad, vagyis a szabad akartból való cselekvés értelmét megkérdőjelezi, és magának a szabadságnak a boldogsággal való kapcsolatát is.

A szabad akarat kérdése alapdogma a kereszténységben (is), hiszen ha nem létezne, nem lehetne a mindenható, legjobb, és legtökéletesebb istenekben való hitek legnagyobb ellentmondását feloldani, amit a filozófiában „a rossz problémájának” neveznek, és amit itt nem globálisan (pl. természeti katasztrófák), hanem pusztán az emberek által, és az istenkép-hit

szerinti BÚN szempontjából, a felelősség szempontjából veszünk szemügyre. Vizsgálódásunk alapkérdései a következők:

1. Hogyan alakulhatott ki a szabad akarat fogalmának feltevése, megfogalmazása?
2. Mi szolgáltathatta e fogalomalkotásához az analógiát?

A 2. kérdésre egyszerűen válaszolhatunk a bevezető alapján – a család természetes szerkezete; az 1. kérdésre pedig hasonlóan egyszerű válasz adható – a szülők elkövette nevelési hibák felelősségének (egoteista) elhárítása folytán.

Lássuk kissé részletesebben, ámbátor a levezetést elsősorban gyakorló szülők fogják csak talán evidenciaélménnyel fogadni. Aki mindezt még gyermeknevelési tapasztalatok híján olvassa, és szeretné megérteni, annak elegendő pár gyakorló szülőt, vagy tanárt megkérdezni – az általuk elmondottal hűen tükrözik majd, amit a következőkben olvashatnak!

A szülők, miközben gondoskodnak a felcseperedő gyermekeikről, egyre több figyelmet kell, hogy szenteljenek a fejlődésük általi növekvő mozgásigénnyel, és természetes kíváncsisággal aktív gyerekeknek. Ez a felügyelet azonban az esetek túlnyomó többségében nem folytonos, vagyis a szülők időnként magára hagyják a gyermekeket, miközben bíznak abban, hogy az átmeneti magára hagyatottság közben az nem tesz kárt magában. Ez a felügyelet-nélküliség nem jelent teljes elhagyást, ennek felel meg az is, ha a szülő pusztán csak jelen van, de figyelme másra terelődik (TV-t néz, újságot olvas, konyhában főz, szobában takarít, stb.), vagy ha éppen figyel is a gyermekre, de kommunikációs próbálkozásaira ne reagál, vagy ő maga sem igyekszik kommentálni a gyermek tevékenységét.

Hogyan tanulnak meg a gyerekek a világban boldogulni, a valósághoz alkalmazkodni?

- 1. Példakövetéssel;**
- 2. Direkt tanítás útján;**
- 3. Próba-szerencse módszerrel.**

Nyilvánvaló, hogy még a direkt tanítás útján való elsajátítás sem rögzül azonnal, hanem csupán alapozódik, vagyis a felületes elsajátítás és néhány sikeres végrehajtás még nem jelent megtanulást, hanem csak a következő tanulási alkalmat teszi gyorsabbá, hatékonyabbá. A másik két módszer pedig még lassabban fejti ki hatását kezdetben – talán 6-7 éves korban indulnak csak igazán gyors fejlődésnek (éppen abban az életkorban, amikor a gyerekek a kisiskoláskorba lépnek és intézményesített keretek között kell tanulniuk, és sok korábbi kultúrában is a gyerekek munkára még nemigen fogható fejlettségű életszakaszát javarészt tanítással töltötték, legalábbis a szervezett társadalmakban). A gyerekek tehát lassan tanulnak meg dolgokat, és ha meg is tanulnak, a fejlettebb társadalmi, és technikailag civilizált környezetben, – vagy a tapasztalatokon múló foglalkozáselsajátítás terén is – azt is meg kell tanulniuk, hogyan szervezzék tudásuk és képességeik használatát, pl. hogy mikor használhatják tudásukat, mikor nem; mit használhatnak, mit nem, stb. Vagyis a tömegtársadalmakban, – aminek az alsó határa egy olyan létszámú populáció, amiben a napi életvezetés során is naponta több ismeretlen arcot, személyt látunk, észlelünk, – bonyolult és komplex ismereteket kell megszerezni ahhoz, hogy életképesen tudjunk alkalmazkodni egy nagy közösség elvárásaihoz, a saját és a (szűkebb, tágabb) környezetünk igényeinkhez, stb. Ez a tanulási folyamat hosszú, és temérdek buktatóval teli: a direkt tanítási lehetőség igen csekély; a példakövetés már bővebb, mivel ehhez csak szét kell nézni, ki, mit, hogyan csinál – de ehhez is koncentrált figyelem kell és persze cselekvő emberek, akinek a cselekvését szemlélhetjük (a tömegtársadalmakban ez sem egyszerű feladat!!); marad tehát fő módszerként a próba-szerencse tanulás, mint a konkrét, személyes (és így egyben a legnagyobb, és leginkább tartós hatású) tapasztalatok legfőbb forrása, és leginkább elérhető, legegyszerűbb lehetősége. És ez így van már egészen kicsi korban is!

A „boldog gyermekkor” tehát igen komoly próbatételekkel, sikertelen próbálkozásokkal jár, amik folyamán a gyermek igen gyakran nemcsak a környezetében, hanem magában is kárt tesz. Ez néha annak ellenére történik, hogy a szülők jelen vannak, esetleg közreműködnek a gyermek által folytatott tevékenységben, ha pedig nincsenek jelen (ebből a szempontból elegendő a vizuális kapcsolat ideiglenes megszűnése, pl. ha a szülő egy másik helységbe „átszalad”. Vagyis – a gyermekeket akkor éri ártalom leginkább, és akkor tesznek kárt a környezetükben is, ha nincs jelen a szülő, vagy a testvér, ha nem figyelnek rájuk állandó jelleggel; ha jelen lennének általában meg tudnák akadályozni ezeket a károkozásokat. És itt ismét felmerül a felelősség kérdése.

Ha a gyermeket, vagy általa a környezetet ártalom éri a gyermek saját, önkéntes cselekvése miatt, akkora fő kérdés az, hogy ezért ki a felelős. Itt térünk rá analógiás okfejtésünk lényegére. Minden kultúrában a szülő felelőssége a gyermekének nevelése, ezért alakult ki a legtöbb társadalomban a nagykorúság intézménye, ami általában egy életkori korhatárt jelent, és jelenleg ez 18-21 év között alakul a legtöbb modern társadalomban – vagyis a szülőt igen sokáig felelősnek tekinti a társadalom a gyermekének a sorsáért, annak tetteiért. Ebből a szempontból lényeges mind a társadalom (legszűkebb értelmezésben a jelenlevők, akár egyetlen személy) viszonyulása a szülő irányában, mind pedig a szülő viszonyulása e felelősségének vállalásával kapcsolatban a társadalom, de leginkább a gyermek felé! A szülő nem lehet mindig gyermeke mellett, és a gyermeket és környezetét tevékenysége folytán folyamatos sérülések és károk fenyegetik, és ha pedig ilyesmi bekövetkezik, – márpedig napi többszörös alkalommal történik meg általában – akkor a szülőnek körülbelül három, esetleg négy lehetősége van a felelősség megállapítására:

- 1. önmagát hibáztatja, mert nem volt jelen, mert nem figyelt a gyermekére, vagy ha jelen is volt, akkor azért, mert nem tudta megakadályozni;*
- 2. a gyermeket hibáztatja, mivel annak öntevékenysége, saját (nem korlátozott!) akarata alapján történt;*
- 3. a környezetet, tárgyat, eszközt hibáztatja, ezzel áttételesen azt a személyt, vagy jelenséget, aki a környezet bekövetkezett káresetének lehetőségét (esetleg szerkezetük folytán) magukban hordozták (bár a kártétel lehetősége nem jelenti feltétlen annak mindenféleképpen bekövetkezését, pl. a kés elvághatja az ember kezét, de sok kés soha nem vágja el az emberek kezét);*
- 4. konkrét személyt, aki a kárt személyes tevékenységével, vagy közvetlen közreműködésével okozta (pl. odadobott egy labdát egy azt még elkapni nem képes kisgyereknek, akit az orron talál el; vagy arra inspirálta a kisgyereket, hogy dobjon el valamit, ami törékeny, stb.).*

Maradjunk annál a példánál, amikor a gyermek öntevékenysége folytán okoz kárt, akár környezetében, akár magában, és a szülő ezt nem tudta megakadályozni (ennek okától most eltekintünk). A legegyszerűbb felelősség-megállapítás ebben az esetben az, hogy mivel a gyermek öntevékenysége alapján szenvedett kárt, így a felelősség is őt terheli. Vagyis nem elég, hogy a gyermek kárt szenvedett, megsérült, stb., a szülő(k) még le is szidja(szidják), amiért ezt tette. Az ok-okozati viszonyok leszűkített értelmezése(1) mindenképpen ezt az értelmezést implikálja, és a legtöbb szülőben ez a gondolat természetesen felbukkan, még ha azonnal mérlegelni is kezd, és megtalálja a valódi, nem a gyermek felelősségét terhelő okokat, hiszen a gyermek csak érett értelemmel képes a szokásos (általában vele megtörténő) károkat megelőzni.

Mi implikálja ezt a felelősségtulajdonítást? Egyrészt az a természetes, de primitív felfogás, miszerint „a gyermek, kicsi felnőtt”(2), másrészt pedig az a következő, természetes hajlamunk, hogy cselekvő személyt tekintsük tevékenysége következményeinek okaként és okozójaként.(3)

Mindebből mi következik? Természetesen az az aránytalan helyzet, hogy a gyermek, amikor „nem történik baj vele”, és „semmilyen kárt nem okoz semmilyen”, akkor tkp. „szófogadónak” tekintjük, még ha semmilyen utasítást sem kapott a szüleitől a viselkedésére vonatkozóan; míg amikor öntevékenységből eredően akár őt magát, akár a cselekvése által valami mást (személyben, tárgyban) kár éri, akkor őt magát hibáztatjuk, MIVEL MI, A SZÜLŐK NEM „TANÍTOTTUK ILYESMIRE”, NEM MI VAGYUNK AZ OKAI A TETTÉNEK, HANEM SAJÁT MAGA. Mivel a gyermeknek a tevékenysége még javában a tanulási periódusban van, így óhatatlanul hibákat vét, esetenként rombol, nem érti, vagy félreérti a szülők utasításait, kéréseit, stb. Esetenként a szülő határozottságát utánozza saját tevékenysége folyamán, ami hiányos ismeretei miatt természetesen általában balul, ha nem katasztrofálisan szokott végződni. Ha a szülő ezen eset felelősségét vizsgálja, (általában intelligencia szinttől függően, ám bátor itt igen gyenge korreláció állhat fenn!) akkor nem önmagát szokta felelősként megjelölni, hanem magát a gyermeket, és mivel a gyermeke „az ő nevelése”, így a gyerek cselekvése általi károkozást első impulzussal neki tulajdonítja – mivel azonban a szülők ösztönösen érzik, tudják, hogy a gyermek felelősségre nem vonható, – mivel esetleg fel sem fogná a felelősség lényegét – így a felelősséget néha még a gyermekeken is kívülre helyezi, mivel az utódokat esetenként még a saját attitűdjeink megváltoztatása árán is védeni kell.

Ezen hosszas gondolatmenetet röviden foglaljuk most össze: A szülő nem akar rosszat a gyermekének, de nem ügyelhet rá (és nem is képes erre) minden pillanatban. Amikor figyelme lankad, és a gyermeket vagy miatta a környezetét kár éri, a felelősséget általában első impulzussal neki tulajdonítja. Mivel a szülők gyermeküket, utódokat önmaguk időbeli meghosszabbításának tekintik, részint azonosulnak vele, néha önmaguk tükörképeként szándékazonosságot vélelmeznek részéről. Ha a gyermek önkéntes akarat által kerül bajba, ezt önálló akaratának tekintik, mivel eltér ő, a szülő akaratától, miszerint meg akarja óvni a sérülésektől. Ekkor alakul ki annak a szándékosságnak a képze, miszerint a gyermek maga dönti el, hogy a szüleinek engedelmeskedik-e, vagy sem. A gyermek saját akaratából adódó sikeres, és a szülők érdekeivel is egyező cselekvéseit a szülők önmaguk érdemének tekintik; míg az ugyanilyen káreseteket a gyerek saját akaratának tulajdonítják. Mivel nem lévén objektív „ösztönző” ebben az észlelési mezőben, így ezeket a tetteket a SZABAD AKARAT megnyilvánulásának tekintik.

Innen már csak egy aprócska lépés a keresztény-ideológiai családmodell alkalmazása.

Isten (=szülő), a teremtményei (=gyermekei) számára iránta, rendelkezései iránt való engedelmességre (=szófogadásra) szólít fel, amit követnie kell, ha üdvözülni akar (=el akarja nyerni a szülők jóindulatát, kedveskedését, gondozását). De Isten emellett még szabad akaratral is felruházta az embert (=a gyermek SAJÁT AKARATA alapján cselekszik, /akkor is,/ ha a szülő nem figyel rá), hogy eldönthesse, hogy követi-e a parancsolatait azért, hogy ne kövessen el BŰN-t (=tkp. hogy kárt tesz-e magában vagy a környezetében!). Ha a szabad akarat folytán (=SAJÁT AKARAT FOLYTÁN!) az ember nem követi a parancsolatokat (=a szülő azon kíváncsi, hogy a gyermekének ne essen semmi baja, és ő maga sem okoz kárt környezetében), akkor emiatt vállalnia kell a büntetését (=a káresetből adódó hátrányok elszenvedését, sérülést; vagy a károkozása miatti szülői büntetést).

Mindez tovább erősíti azt a nézetet, hogy az istenképzet egy olyan, az emberben nagyon is mélyen és a mai napig aktívan meglevő hajlamra utal, miszerint a kora gyermekkorai család-szerkezet függőségi viszonyainak képzetét a későbbi életkorokra is magával viszi, és sok esetben ennek alapján szervezi meg a világnézetét, a dolgok felelősségének, és alakulásnak természetét. Ez a hajlam azért is maradhatott fenn, mert az ősközösségi társadalomszerkezet ilyen erősen az agyba beégyő törzsi szemlélete biztosíthatta a közösségek hosszú távú fennmaradását, továbbá azt is, hogy a génkészlet továbbadásának, fejlődésének ez lehetett a biztosabb módja – ha 3-4 generáció együtt marad, és így óvják, védelmezik egymást. Az (keresztényi)

istenképzet így egyfajta fajról levált családszerkezeti felfogás, ami a szoros családi kötelékek mintájára szervezi a világgal kapcsolatos ismeretrendszerét is – azon a szinten legalábbis, ahová gyakorlati ismeretei már nem hatolnak el – ugyanúgy, mint amikor gyermekként nem tudta, hogyan működik a felnőttek világa.

Alapvető kérdés ebből a szempontból, hogy milyen körülmények között alakulhat ki ez a fajta világlátás? Egyik lehetséges, ámde zavarba ejtő feltételezésünk az lehet, hogy olyan egyénekben, ahol a gyermekkori családi étellel, mint közösséggel kapcsolatos élmények intenzitása, vagyis az erősen érzelmi töltetű családi kötelékek, akár pozitívan, akár negatívan jelennek meg, mivel a pozitív állapotot fenntartani igyekeznek, a negatív élményeket kompenzálni igyekeznek az idealizált képpel; de az érzelmileg sivárnak átélt családi élet is implikálhat ilyen idealizált közösségi törekvéseket. Van, aki a szeretetet vágyja vissza (amit a felnőtt közösségben esetleg nem talál meg); van, aki pótolni igyekszik azt, amit nem kapott meg, esetleg sérelmeit igyekszik kárpótolni egy ilyen idealizált alapokon szerveződött közösséggel; van, aki pedig a nevelés mellőzése miatt átélt kudarcai miatt próbál ismét csak pótlékként egy odafigyelő, következetesen felépített szociális környezetben létezni, mintegy biztos kiindulópont-ra támaszkodni.(4)

*** **

MEGJEGYZÉSEK

(1)

„(...) az okság nem a természetes világegyetem tulajdonsága, hanem csak az oki kapcsolat észlelőjének a vélelme.(...) az ok-okozati kapcsolat gondolata emberi találmány. (...) az emberek erősen hajlanak arra, hogy oksági fogalmakban gondolkodjanak akkor is, ha erre kevés okuk van. (...) a szociális észlelés Gestalt modellje (...) szerint hajlunk arra, hogy a világot összefüggő és jelentésbeli mintákban lássuk még akkor is, ha a rendelkezésünkre álló információ nagyon vázlatos. (...) ott is okokat és szándékokat észlelünk, ahol nincs többről szó, mint arról, hogy a cselekedetek és következményeik térben és időben egybeesnek.”
(Forgács József: *A társas érintkezés pszichológiája, Gondolat, Bp., 1989., 104-105. o.*)

(2)

Részben ebből kiindulva fordulhatnak elő olyan jelenségek is, amikor a gyerekeknek azonos, vagy csak kismértékben eltérő jogaik vannak, mint a felnőtteknek – ezt nagy valószínűséggel az a néhány eset implikálhatta, amikor a szülői feladatokat ellátni nem megfelelően képes szülő gyermekének emberi jogait erősen sértette, és mindez komoly publicitást kapott. Tény, hogy az akceleráció folytán testileg gyorsabban érnek a gyerekek, és ez a jelenség úgy néz ki, hogy éppen a civilizálódás fokával arányos, de jól tudjuk, hogy a civilizálódás foka nem egyenletes még egy kisebb településen sem, pláne egy közepes városban (a nagyvárosok pedig speciálisan a szélsőségek kitermelői). Az emberi fejlődési mintákra ráhúzni azt a technoteista nézetet, miszerint a technikai fejlettségünkkel arányosan nőnek, fejlődnek szellemi képességeink is, oda vezet(het), hogy azt hisszük, a civilizáció éppen aktuális technikai színvonalával jól bánó gyermeknek ehhez mért szellemi fejlettsége is van az ezekhez nem értő, használatában ügyetlenebb, hozzá nem szokott felnőttek, tkp. az azt megelőző generációhoz képest.

Ilyen körülmények között fordulhat elő az is, hogy pl. a gyermek drogfogyasztásáról a (részlet a Magyar Nemzet Online-ból => személyes adatok védelmét biztosító 1992. évi LXIII. törvény(közismert nevén: adatvédelmi törvény)-ből kiindulva Magyar Bálint többször kijelentette: „az, ha a gyerek drogot fogyaszt, az az Ő magántitka, így a szülőnek sem lehet elmonda-

ni”.(...) „A törvény értelmező rendelkezése a személyes adatok körén belül különleges adatként nevesíti a „kóros szenvedély”-re vonatkozó személyes adat fogalmát. Ebben az értelemben a drogfogyasztás valóban olyan személyes adat, amelynek a nyilvántartását, továbbítását az adatvédelmi törvény tiltja.”(...) „Az oktatási tárca a törvény szándékát megőrizve, a gyermekek érdekeinek elsődlegességéből kiindulva javaslatot készített a szabályozás pontosítására. A pontosítással világossá válik, hogy a szülő számára a tanulói jogviszonnyal összefüggő minden adat megadható. A nem a tanulói jogviszonyból eredő titok esetében a pedagógus joga és felelőssége mérlegelni, hogy a rábízott titok a szülővel (harmadik személlyel) való közlése sérti-e, veszélyezteti-e súlyosan a gyermek, tanuló érdekét.” (MNO 2003.10.13.)’

(3)

„Úgy tűnik, mintha az volna a legegyszerűbb és leginkább kielégítő magyarázat, hogy egy esemény oka egy személy. Valóban, a cselekvő viselkedése annyira betölti az észlelési mezőt, hogy gyakran elhomályosítja a ténylegesen környezeti okokat” /Shaver, 1975, 38. o./ (...) Számos köznapi helyzetben a cselekvők viselkedése olyan mértékben „meghatározza” a mezőt, hogy téves belső attribúciók jönnek létre. Az a hajlam, hogy az eseményeket belső diszpozíciókkal magyarázzuk, olyan erős, hogy néhány pszichológus „alapvető attribúciós hibának” nevezi /Ross, 1977/. (Forgács József: A társas érintkezés pszichológiája, Gondolat, Bp., 1989., 105-106. o.)

(4)

Lásd a – VI. Keresztény-ideológiai családmódellet fejezetben.

IX. (Gondolatok) a (teista-ateista) világnézeti viták természetéről

Benne:

1. „Világnézetről” és „vitáról” röviden
2. Világnézetek teista, ateista megközelítéséről
3. Világnézeti viták – ma
4. Világnézeti „meggyőzés-kényszer”, mint antropológiai sajátosság
5. A világnézeti viták eredménye, haszna
6. Világnézeti viták kikerülhetetlenségéről
7. Kinek van a világnézeti vitákban „könnyebb dolga”?

IX./1. Világnézetről és vitáról röviden

Mindenekelőtt fontos megjegyezni, hogy a cikk nem magáról a VILÁGNÉZET(1), vagy a VITA(2) fogalmáról szól.

Bevezetőleg azonban szükség lehet némi rövid fogalomértelmezésre:

„VILÁGNÉZETNEK nevezzük a világ legáltalánosabb, legátfogóbb értelmezését. Ez állhat objektív tudományos ismeretből, annak különböző értelmezéséből, a tudománnyal ellenkező nézetekből, és állhat egyáltalán nem objektív, azaz szubjektív véleményekből, életszemléletből, értékrendből. Világnézetnek nevezhető tehát a tudományok átfogó rendszere önmagában, vagy egy bizonyos értelmezésben, egy politikai ideológia, egy filozófiai iskola nézetei, és egy hitrendszer, vallás is, vagy ezeknek keveréke. Az értékrendet bizonyos esetben a világnézetbe bele veszik, bizonyos esetben nem.” (Wikipédia)

Szó-etimológiailag a világnézet kifejezés 2 részből áll: „VILÁG” és „NÉZET”. A VILÁG itt akár az érzékelt valóságot is jelentheti, a NÉZET pedig arra a módra utal, ahogyan tekintünk rá, amilyen szemmel nézzük, vagyis tkp. annak értelmezését, amit a világból felfogunk („Hiszem, ha látom.”, stb.). A valóság tkp. mindenki esetében gyakorlatilag ugyanaz, az egyes emberek között a nézetük között van különbség – ezt világítja meg rendkívül szellemesen egy indiai mese(1.2.), mely tartalma röviden: „Négy vak ember szeretne volna meg tudni, milyen az elefánt. Megszervezték, hogy testközelben ismerhessék meg a nagy állatot. Az egyik megfogta a farkát, és felkiáltott: Hiszen az elefánt nem is olyan nagy, kicsi, vékony, mozgékony. A második az ormányát tapogatta végig. Az elefánt egy erős, izmos cső – állapította meg. A harmadik az agyarárt fogta meg, így a véleménye szerint az elefánt egy komoly kardszerű hegyes, éles kemény dolog. A negyedik a lábait ölelte át. Szerinte az elefánt olyan, mint egy nagy, masszív oszlop. Később sokáig vitatkoztak azon, milyen is az elefánt. Kinek volt igaza? Senkinek és mindenkinek. Csak az elefánt lényege veszett el.”

A világnézet, ezek alapján korszakfüggő is, egyénfüggő is, vagyis függ az egyéni karaktertől, temperamentumtól, tapasztalatoktól, élményektől, intelligenciától.

A vitáról röviden:

„A VITA érvek ütköztetése, célja a vitapartnerétől eltérő vélemény igazolása, a partner meggyőzése. A vitának van tárgya, szerkezete, legalább két résztvevője eltérő állásponttal.

A vita, az érvelés több társadalomtudomány eszköze és témája, pl. politika, retorika, filozófia, etika, jog. A vita versengő magatartás jellemzője. A vitának vannak erkölcsi szabályai, ezt nevezzük vitakultúrának.” (Wikipédia)

A cikkem elsősorban a következő kérdésre kísérel meg irányadó választ adni:

Miért vannak, miért alakulnak ki, és hogyan folynak a viták ateisták és teisták, teisták és teisták között?

A teisták gyakran tesznek úgy, mintha ők csak az ateistákkal állnának vitában, ezzel azt a látszatot keltve, mintha pusztán kétoldalú lenne az emberiség: az ő vallásuk képviselői és az ateisták.

Az alapkérdés másként, általánosabban is feltehető: „Miért van szüksége az embernek arra, hogy a világnézeti állásfoglalását úgymond megvédje, érveljen mellette, stb.?”

IX./2. Világnézetek teista, ateista megközelítéséről

A hitvédők, hitelesítőik elsősorban **érzelmi oldalról** közelítik meg a vitákat, vagyis érzelmi alapon érvelnek, valószínűleg amiatt, mert az ún. *MEGTÉRÉSÜKRE* is valószínűleg érzelmi-
leg erősen színezett, indulatos okok vezettek – hacsak a vallásosság kialakulása nem „belenevelődési” alapon történt. Mindez endokrin-alapon is értelmezhető – a **temporális-szekvenciális transzformációt(3)(BS)** létrehozó hatások azt jelentik, hogy adott **észlelési struktúra(4)(BS)** visszacsatolása adott biokémiai állapotokhoz köthető, melynek fenntartása (pl. kognitív disszonancia(5) esetén) igényli ugyanezt a biokémiai hatást. Vagyis amennyiben nem kora gyermekkortól való belenevelődésről van szó, hanem felnőttkori „megtérésről”, akkor mindez vagy 1. szélsőségesebb, rövid ideig tartó, intenzív, vagy 2. tartósan fennálló, az észlelési struktúrát az átlagosnál jobban befolyásoló endokrin viszonyoknak köszönhető /a nem vallásos embereknél is, mindenkinél kialakulnak, vannak ilyen „hitek”/, így fenntartásuk is hasonlóan vagy 1. „szélsőséges”, tehát intenzív, vagy 2. tartósan a társadalmi normától eltérően magasabb fokú befolyást kíván, különösen, ha kívülről nemhogy megerősítést nem kap, hanem cáfolatok érik.

Az ateisták manapság valószínűleg **pszichikai** szempontból úgy reagálnak a teisták érveléseire, mint a korábbi civilizációkban a születésüktől fogva adott kultúra vallását-világnézetét felvett emberek, akiket váratlanul ér egy tudósoktól, kutatóktól származó olyan bejelentés, ami ellentétes a világnézetükkel. Tévedés ne essék – az érzésről, a hangulatról, a lélektani reakcióról beszélek, vagyis külsődleges tényezőkről, pontosabban: nem tartalmiakról! Mert észre kell vennünk – egy teista-ateista vita folyamán a felek ugyanolyan indulatosak, feszültek lehetnek, mivel ez nem tartalmi tényezőkön, hanem a TARTALMI TÉNYEZŐKHÖZ VALÓ ÉRZELMI VISZONYULÁSON múlik. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy az emberek nagyjából ugyanúgy élik át a stresszt, a haragot, a feszültséget, függetlenül attól, hogy részükről a felháborodás jogos-e, vagy sem.

A külső szemlélőket ez vezetheti félre = általában csak a konfliktust látják és hallják ki a vitából, ami néha azt az illúziót keltheti, hogy egyik félnek sincs igaza, vagyis mindkét fél téved. Ez azonban csak a látszat!

Újra feltéve a kérdést, miszerint: Miért fontos az emberek számára, hogy a világnézetüket adott szituációban megvédjék, érveljenek mellette, ellenérveket hozzanak a vitapartner állításaira, érveire, stb.? – láthatjuk, hogy a válasz ugyan nem azt fogja eldönteni, hogy melyik félnek (pl. teista-ateista vitában) van igaza, hanem hogy miféle indíttatásból alakulnak ki közöttük, a néha eléggé szenvedélybe, dühös indulatokba is átcsapó viták!

IX./3. Világnézeti viták – ma

Azt hihetnénk, hogy ma már a világnézeti vitákra másabb szemmel néznek, ami abból a szempontból igaz, hogy a tudományos módszeresség ma már szerves(ebb) része a közgondolkodásnak (, mint korábban bármikor) – legalábbis hallgatólagosan mindenki annak tartja – és ez az intellektuális érvelést előtérbe helyezve sok vitázóval előbb végiggondoltatja a maga érveit, stb., ezzel is csillapítva az indulatokat, indulatosan pedig nem úgy érvel az ember, mint higgadtan. Sok teista-ateista vitát pl. az alapján akarnak eldönteni, hogy valószínűleg annak van „kevésbé” igaza, aki keményebb hangot üt meg, aki durva szavakat használ, aki indulatosabb – vagyis AZ ERŐTELJES ÉRZELMI ÉRVELÉS MÁRA MÁR TELJESEN HITELET VESZTETTE, igaz csak intellektuális körökben. Az ún. „utcai érvelésben”, vagy hétköznapi életben gyakorta ez az „ököljog” az (fenyegető testtartás felvétele, nagyobb hangerő, agresszív gesztikuláció, az erőfölényre-fenyegetésre alapuló érvek alkalmazása, stb.), amivel inkább érvényt szereznek. /Ami szociobiológiailag érthető és logikus is: a nagyobb, a fennmaradásért közösen tevékenykedő közösségben az önérvényesítő magatartás a célravezető!/

A világnézeti viták mára mintha feloldódtak volna az ún. VALÓSÁGÉRTELMEZÉSI vitákban, ami persze nem kevesebb jelentőséggel bír – a tudományos paradigmák, politikai, filozófiai viták tkp. átemelték ezeket a „hétköznapi gyakorlatba”, és ma már egyértelműnek tartjuk, hogy komoly megélhetési következményeik lehetnek. Természetesen a korábbi civilizációkban a különböző világnézetek időnként egyes népek leigázásához vagy éppenséggel kiirtásához vezetett – így a világnézeti kérdések ott inkább (szó szerint) életbevágóak voltak, de mivel alig volt, vagy egyáltalán nem létezett olyan semleges és kellő erejű „társadalmi intézmény”, mint a tudomány, vagy a tudóstársadalom, így a világnézeti kérdések hatalmi úton, az erőfölény eleve alapján döntődtek el.

Tehát, látszólag más a helyzet ma. Mégis, civilizálódás és tudományos-technikai haladás ide vagy oda ... a világnézeti viták folyamatosan jelen vannak. Még a keresztény világot sem kerülik el a mai napig, holott korábbi évezredes hatalmi politikájából visszavonulva inkább már csak látványos vegetációt tart fenn, mint tekintélyes befolyásoló erőt. És mégis, újra és újra viták alakulnak ki felénk az ateisták részéről, sokszor úgy, hogy nem ismerik a felvilágosodás-korabeli nagy valláskritikai műveket (Feuerbach, Holbach, stb.), vagy az azóta íródottakat. Miért van ez így? Valami mindig visszatérő, vagy állandóan jelenlévő, csak intenzitásában változó, szellemi szinten létező, a társadalom által „kiváltott” jelenség ez, vagy eleve létezik a hajlam az emberben, mintegy antropológiai sajátosság gyanánt? Ami ennél fogva kikerülhetetlen, és nem harcolni kellene ellene, hanem megtanulni élni vele, szabályozni, irányítani, stb. Sokan vannak, akik az emberben eleve benne lévő „vallásra való hajlam”-ra hivatkoznak, amit „egészséges, normális, kiegyensúlyozott vallásossággal” lehet kielégíteni, és ha nem ezt tesszük, akkor ez sok tekintetben egzisztenciális, mentálhigiénés, szellemi zsákutcákhoz vezet, ami a humánusot csak zülleszt – ezen érvelésekben persze mindig jelen van az a momentum, hogy a „veleszületett vallásosság” mellett érvelők többnyire a saját vallásosságukat jelölik meg az említett „egészséges, normális vallásosság” irányzataként.

Vagyis ismét visszatértünk az alapkérdéshez: „Miért van szüksége az embernek arra, hogy a világnézeti állásfoglalását úgymond megvédje, érveljen mellette, stb.?”

IX./4. Világnézeti „meggyőzés-kényszer”, mint antropológiai sajátosság

Miért akarja az egyik ember a másikat a maga világnézetére rávenni, rábeszélni, elfogadtatni?

Ez alapján véve nagyon is humánus vonás.

A világnézet a hagyomány és szokásrendszer egyik magyarázóelve (módszere), e kettő pedig, a kultúrával együtt, a közösség hosszú távú jólétének, biztonságának és túlélésének záloga. A kulcs az evolúciós pszichológiába(6) is beilleszthető fogalom: a KISC SOPORTKÉNYSZER. (A szociálpszichológiában „vakcsoporthézésnek”(7) nevezik.)

Elődeink túlélésének egyik igen fontos tényezője az volt, hogy az adott élőhelyhez való alkalmazkodás ismeretrendszerét át tudta/tudja adni az utódainak, vagy a közössége „más tájról érkezett” tagjának (a törzsi vándorlások, „beházasodások”, stb. révén; ez aránylag hamar elkezdődött a modern ember kifejlődésének folyamatában) át tudják adni ezt a lokálisan nagy fontosságú tudást. A beszéd kialakulásával, vagy egyre hatékonyabbá válásával mindez erősödött, mivel a verbalitás a tanulékony Homo Sapiens számára néha már elegendő információt tudott nyújtani egy teljesen újszerű tapasztalatról, új helyzetek kezelésének módjáról, aktuális helyzetekről való tájékozódásról. Így a közösségtől rendszeresen eltávolodó tagoknak egyben szokássá is válhatott, hogy a közösségi kötelek felidézése, megerősítése, a társas szükségletek felgyülemlett hiányállapotát enyhítse, és persze az újszerű, vagy aktuális tapasztalatokat ezzel meg is osszák a közösség többi tagjával rögtön a közösségbe való visszatérésük után.

A közösségi szintű vándorlás, és rendszeresen új élőhelyen való ideiglenes letelepedés mindezt még tovább mélyítette: egy új élőhelyen, ismeretlen környezetben az idegen „gyermekké válik” a tapasztalatlansága által – gyermekmód kell megtanulnia, a tapasztaltabbra hallgatva, szavának hitelt adva abban, hogy milyen módon kell a túlélés, a jóléte, a közösség egyensúlya érdekében cselekednie, viselkednie, stb.

Mivel az embernek, fejlődése során a szociális, közösségi, kommunikációs képességei, kiscsoportszinten fejlődtek ki, így ezek néha automatikusan „beindultak/beindulnak”: észlelési struktúrájába került, a környezetéből kiemelkedett, vele kommunikációs kapcsolatba került ember felé – ha és amennyiben, ő maga mögött tudhatja egy csoport támogatását és az „új tag” lehetséges, vagy konkrét csoporttagként jelenik meg előtte – szinte automatikusan beindul egy „világnézeti oktatóprogram”, akár azt is mondhatnánk, hogy „kényszeresen”.

Az eredeti funkciója a túlélés biztosítása, segítése volt, mára a jelentése azonban már kifordult önmagából: a tömegtársadalomban az egykori kiscsoportképzési kényszer inkább a szélsőségek felé sodorja az embert, és bajosan lehet „jó szociális stratégiát” követni vele. Mivel azonban a csoportképzési hajlamunk gyakorlatilag automatikusan „kényszeres”, így pragmatikusan talán abba az irányba érdemes elmenni, ami ennek túlszaladása ellen hat: inkább a saját csoport erős szelektálására kell koncentrálni, mintsem lelkes „keblemre az egész világot” beállítódásra.

IX./5. A világnézeti viták eredménye, haszna

A világnézeti vitákban az érvek olyanokra hatnak elsősorban, akik nem vesznek részt a vitában, annak csak tanúi. A világnézeti vita eredményét nem lehet lemérni a vitázó felek relatív nézetváltozásán, mivel ha ez bekövetkezne, ha már az elején esély lenne erre, akkor már nem mennének bele a vitába. – A világnézeti vita a saját valóságértelmezést védi, így a vitázó felek ebből általában nem hajlandók engedni. Felvethető, hogy a nagyobb érzelmi energiát befektető az, aki gerjeszti a vitát – vagy azért, mert 1. meggyőzni akar, vagy azért, mert 2. közönyösek vele szemben, vagy azért, 3.(!) mert a világnézetből következő következtetéseit nem tudja akadálytalanul végigvinni... és ez mindkét félre igaz!

A kezdeményező fél ezek alapján azt akarja, hogy meggyőzni akarják, amit ő majd elhárít (= a meggyőzhetetlenség erejének illúziója), vagy pedig bármilyen akciójának megkérdőjelezését egyben világnézeti vitalapnak tartja: pl. „Ha vitatod azt, hogy ezt és ezt megteszem, vagy hogy értelmes dolog megtennem, akkor egész gondolkodásmódom vitatod, megkérdőjelezed, így engem

magam kérdőjelezel meg!”. Ez jellemző tünete az erősen egoteista jelleggel működő pszichumnak, melynek egyik alapeszméje: „addig létezik a világ és csakis olyan formában, ameddig észlelem, térben és időben is – ha az általam észlelt világról kimutatják, (vagy erre akár csak kísérletet is tesznek) hogy nem olyan, amilyennek én észlelem, akkor az észleletem minőségének cáfolatával (dominó-, vagy kidurranó lufi-effektus-szerűen) léteemet cáfolják”.

Haszna tehát valójában annak van, aki tanúja egy ilyen vitának – mivel érzelmileg nincs elkötelezve, így józanabbul mérlegelheti az ütköztetett álláspontok értékét, az érvek súlyát, relevanciáját. Ebből a szempontból a leghasznosabb az, ha a különféle világnézeti irányzatok vitáit tanulmányozzuk. A valláskritika irodalom évszázadok alatt felgyülemlett tapasztalatainak megismerése, tanulmányozása pl. kétségtelenül bír egy ilyen járulékos haszonnal: ez a vita folyamatosan jelen van, így a két oldal érvelési módjait megismerve kiegyensúlyozott, józan álláspont alakítható ki.

Sokan vetik egyes ateisták szemére, hogy úgy kritizálják a vallásosságot, hogy semmit sem tudnak róla. Amennyiben az ateizmust nem pusztán istenképben való hit nélküli világképnek tekintjük, hanem a teizmussal szembe forduló, a vallásos világképet megkérdőjelező, annak ellentmondásosságát kimutató szellemi irányzatot, törekvést (lévén kritikáról, kritizálásról van szó) ez teljesen helytelen szemlélet, mivel az ateizmus – mint kritikát gyakorló – ebben az értelemben már más szempontból is megvizsgálta azt, amit a vallásosság az istenképpel ki akar fejezni, igazolni vagy magyarázni akar, stb.. A szembehelyezkedés így már továbbgondolást, megvizsgálást jelent, ami szellemi értelemben magasabb rendű, mint a pusztán hit, ami az elfogadásnál „megáll”, és az elfogadott fogalomkörökkel operál tovább, és azokra igyekszik visszavezetni, amit csak képes; a kritika azonban éppen a miatt kritika, mert igyekszik feloldani a „mesterségesen alkotott” fogalomkörök zártságát. A teizmust merevsége egy antropológiai értelemben vett kiscsoport szintjén remekül működhet (ezt bizonyítják a szekták látványosan összetartó közösségei is), a számtalan kiscsoportot magába foglaló társadalmi egységek környezetében azonban jóval nagyobb és ésszerűbb nyitottság szükséges, mint amit a vallásos lelkiület feltételez.

A fogalmi körök érvényességével kapcsolatos, és az implicit tartalmakat feltáró vitákkal való szembesülés esetenként konkrét tartalmi ismeretek nélkül is fejleszti az ember gondolkodó és a világ dolgai között való eligazodási képességét. Ha úgy vesszük: magának a bölcsességnek sem tulajdonítanak általában konkrét tartalmi ismereteket, hanem csak egyfajta felfogást, amely nem siet el a döntéshozattal – mindezt a vitákkal, érvelési sorok és álláspontok ütközésével való szembesülés nyomán is meg lehet szerezni. Vagyis a bölcsnek nem kell félrevonulnia, sőt – emberek között kell lennie, de elsősorban, vagy sokkal inkább viták szem- és fültanújaként, és nem résztvevőjeként!

IX./6. Világnézeti viták kikerülhetetlenségéről

A világnézeti viták, az előzőekben leírtak miatt is minden bizonnyal kikerülhetetlenek, mert:

1. Egyik hatékony semlegesítési módszerük az lehet, ha valaki erőteljesen azonosul világnézetével, értékrendjével, és vitás helyzetben egyrészt azt nem hagyja megkérdőjelezni, másrészt mások világnézetét sem kérdőjelezi meg. – Ezzel azonban a teisztikus gondolkodásmód hibájába esik, mert ezzel önmaga előtt idealizálta a saját világnézetét, értékrendjét, amihez ha mereven ragaszkodik, akkor nem lesz más, mint papagáj, aki ugyanazt szajkózza, még akkor is, amikor másoktól értékes meglátásokat szerezhetne.

2. Mások türelmes meghallgatása, és a vitától való tartózkodás a „Hallgatás = Beleegyezés” illúzióját keltheti a másokban, de még a kívülálló hallgatóban is, mivel előbbi heurisztika visszafelé is működik: „amit nem kérdőjelezek meg, azt elfogadom”.

3. Magunkkal egyenrangúnak tekintett féllel szemben a világnézeti kérdésekben mutatkozó különbségek alapján kialakuló vita egyfajta modern, Homo Sapiens-i megfelelője lehet a

4. A világnézeti viták elsősorban teisztikus alapon folynak, vagyis alapvető bennük a hit-jelle-gű abszolutizálás, általában meg nem kérdőjelezett, engedelmeskedésre hajlamosító felhan-gokkal. Az emberre alapvetően jellemző a **kognitív fösვნყnség(8)** táplálta túlzott empiriz-mus, és a minimális tapasztalaton alapuló, nagyfokú indukcióra való hajlam. Ezek alapján azt állapíthatjuk meg, hogy a világnézeti viták egyrészt kikerülhetetlenek, másrészt, mivel ez jellemző egész fajunkra, így furcsamód aligha lehet kérdéses, hogy fajunk sikerének egyik alapvető elemét képviselik – és így egyben szükségszerűek is!

IX./7. Kinek van a világnézeti vitákban „könnyebb dolga”?

Mégis megközelíthető a válasz: könnyebb dolga annak van, aki BIZTOSABB A MAGA IGAZÁBAN. Ebből már következik – könnyebb dolga annak van, aki jobban hisz, érzelmileg jobban elkötelezett a meggyőződésében, és mintegy léte nélkülözhetetlen részének tekinti meggyőződését; míg nehezebb (helyesebb kifejezés ebben az esetben talán a „reménytelenebb”) dolga annak van, aki elsősorban módszeres kétellyel közelít még önmaga meggyőződéséhez is, és világnézete, világképe nem képezi hétköznapi döntéseinek szerves részét.

hanem az elé kerülő szituációkat egyedileg, lokálisan szemléli – vagyis gondolkodik. Röviden: a teista-ateista vitákban a teistáknak van „könnyebb dolga”, mivel ők mindezt „gondolkodás (tkp. divergens gondolkodás) nélkül” teszik, vagy különféle érvelési módok és heurisztikák között lavírozva, egy meghatározott, behatárolható fogalomkörre képesek a vita fonalát visszavezetni, mivel az egyszerűsített gondolkodásmóddal rendszerint a hétköznapi életben is nagy rendszerességgel élnek. Aki pedig néhány egyszerű értelmezési eszközt igen sokszor, igen széles körben alkalmaz, az ezeket adott esetben rendkívüli hatékonysággal képes „levezetni”, és mindig szinte azonos végkövetkeztetésre jut – arra, hogy neki van igaza. A teistákra jellemző a türelmetlenség (és az indulatosság), és mindez abban is megmutatkozik, hogy hajlamosabbak a vallásos okoskodások egyszerű módszereit alkalmazni olyan esetekben is, amikre azok nem alkalmasak. Nem azért jellemzőbb rájuk a **hibás érvek(2)** alkalmazása, mert tudatosan akarják félrevezetni a vitapartnereket, hanem azért, mert egyébként is azokat használják – vagyis ebben a felfogásban azt mondhatjuk, hogy a vallásos gondolkodás nem tudatos, hanem egy szint fölött a kétértelműséget inkább továbbra is felületen tartják, a konzisztenciát inkább „erőszakosan” fenntartják. Ennek azonban az ára, hogy bizonyos probléma megoldási módokat egyébként sem hajlandóak alkalmazni.

A teisták általában a megoldásban biztosak – sokszor még azelőtt, hogy tudnák, mi a probléma. Az ateisták a kételkedés szükségességében biztosak, és abban, hogy sok ismeretre van szükség ahhoz, hogy megbízható, igazolható, használható ismeretekre tegyünk szert, és ilyen kijelentéseket tehesünk – vagyis inkább a megoldásmódban biztosak, függetlenül attól, hogy ez az előzetesen elképzelt, kíváncsi megoldásra vezet-e. A teizmus elsősorban a kíváncságnak megfelelő célt akarja elérni, még akkor is ha a feltételek nem megfelelőek, és egy vitában az érvelési módot ennek megfelelően választja ki – az ateista azonban a konkrét gondolatmenetre figyel, nem pedig a célra, mivel nála nincs „célpont”, vagy teleológiai szükségszerűség érzet; ezáltal inkább tud az érvelési módra koncentrálni, annak menetére, a logikára, az érvelési hibákra, stb.. Mivel azonban a világnézeti viták szimbolikusan zajlanak, így a teisták könnyűszerrel eljuthatnak egy tetszőleges szimbolikus érvelési soron a teizmus fő eszményéhez, az istenképhez, függetlenül attól, hogy a valóságban ennek mekkora relevanciája van – a teista érvelési módban nem az érvelés érvényessége, hanem a cél elérése a cél, függetlenül annak valósággal való kapcsolatától. Az ateista ellenben a valóságban is releváns érvelést igyekszik alkalmazni még szimbolikus szinten is.

Az eredmény eléggé egyenlőtlennek tűnhet, mivel:

1. A teista rendszerint eléri a célt, a világnézetének bármely elemét visszavezeti istene léteire, még akkor is, ha a valóságban nem létező utat is kell ehhez bejárnia.
2. Az ateista sikere rendszerint abban merülhet csak ki, hogy kimutathatja, hogy az út nem létezik, vagy teljesen máshová vezetne, ha azt a valóságra akarnánk vonatkoztatni – vagyis látványosan „nem ér cél”: nem győzte meg a teistát arról, hogy esetleg egy nem létező úton törekszik egy nem létező cél felé.
3. A teista, ha nem akarja, nem értelmezi az ateista elé tárt értelmezési módját – egészen addig, amíg olyan szituációba nem kerül, ahol kénytelen a merev kereteke helyett ő maga is Homo Sapiens-i örökségeként rugalmasan, és a világra nyitottan, kreatívan gondolkodni. Ez azonban már nem jut az ateista tudomására, mert a vita absztrakt szinten játszódik. Az ateisták azonban sokszor nem „veszik észre”, hogy maga az ateista szellemiség sem állandó állapot; hogy az istenkép mellőzése a gondolkodásban nem mentesíti az embert a hitre, feltételezésre, reményre támaszkodástól, sem a vágyvezérelt, vágyteljesítő, és minden olyan gondolkodási hibától, ami a teizmust aktívan alkalmazók elméjében, mint strukturált operációs rendszer működik – legfeljebb az ateistákban olyan mértékben van jelen, mint „minden más, normális emberben”.

JEGYZETEK, FORRÁSOK, MEGJEGYZÉSEK, KIEGÉSZÍTÉSEK

(1)

VILÁGNÉZET:

<http://hu.wikipedia.org/wiki/Vil%C3%A1gn%C3%A9zet>

(1.2.)

VAKOK ÉS AZ ELEFÁNT

(John G. Saxe verse)

*Hat hindosztáni férfiú buzgón tapogatott
Egy elefántot, mert olyat még sose láthatott,
Lévén, hogy szegény, mind a hat vak hindosztáni volt.*

*Az egyik tapogatja csak robosztus oldalát,
És máris mondja, vágja rá a bölcs szentenciát:
„Akár a fal, éppoly lapos az elefánt! Nahát!”*

*Agyart érint a második, simát és hengerest,
és egy kissé bökőset is, hűvöset és hegyest.
„Lándzsaszerű az elefánt”, állítja egyenest.*

*A harmadiknak a keze, ahogy nyúlkál haránt,
Egy tekergő tömlőhöz ér; merészen beleránt.
„Értem!”, kiáltja fennen ő, „Kígyó az elefánt!”*

*A negyedik egy térd körül motoz. Keze mohó.
„Csodálatos formája van”, lelkenedezik, „Hohó!
Fatörzsszerű az elefánt, ez már nyilvánvaló!”*

*Az ötödik véletlenül fület fog, melyhez ő
vakon is jól ért. Válasza az itt következő:
„Az elefánt vékony, s lebeg, akár a legyező.”*

*A hatodik egy ideig a semmibe kapkodott,
Aztán egy csápoló farkat a markába ragadott.
„Kötélforma az elefánt”, imígy nyilatkozott.*

*A hindosztáni, mind a hat bőszen vitatkozott;
Amit tapasztalt, ahhoz mind vadul ragaszkodott.
S lám, mindnek volt igaza is, s mind is csalatkozott.*

TANULSÁG

*Ha egyik teológus a másikkal disputál,
Egyik sem érti, hogy amaz miről is prédikál.
Nem látott elefántot, így értetlenül bírál!*

Idézve – http://www.virtus.hu/index.php?id=detailed_article&aid=7025

A VAKOK ÉS AZ ELEFÁNT – 2006.08.29 09:12

(2)

Magáról a **VITÁRÓL** összefoglalóan és röviden:

<http://hu.wikipedia.org/wiki/Vita>

A VITÁKBAN elsősorban logikára szoktak hivatkozni, erről lehet olvasni a

<http://hu.wikipedia.org/wiki/Kateg%C3%B3ria:Logika> lapon. Ott külön figyelmet érdemel a jelen íráshoz kapcsolódóan az „ÉRVELÉSI HIBÁK” fejezet, melynek összefoglaló linkje: http://hu.wikipedia.org/wiki/Kateg%C3%B3ria:%C3%89rvel%C3%A9si_hib%C3%A1k

továbbá magára a fogalomra vonatkozó link:

http://hu.wikipedia.org/wiki/%C3%89rvel%C3%A9si_hiba

(3)

„Temporális-szekvenciális transzformáció”(BS): olyan szekvenciális átalakulás a kognitív modulstruktúrában belül, amit hormonális hatások váltanak ki, tartanak fent, és adott esetben alakítanak át.

(4)

„Észlelési struktúra”(BS): az organizmusnak, a külvilágból érkező ingerek reagálást, „tudatosítást” lehetővé tevő anyagi formációja; filozófiailag fogalmazva a „tudatot körbevevő hálózat, ami peremként funkcionál a tudat és az azt körülvevő valóság között”.

(5)

KOGNITÍV DISSZONANCIA:

Kellemetlen pszichológiai állapot, melyet az okoz, hogy a személy ellentmondást tapasztal saját attitűdjei, hiedelmei, gondolatai v. cselekedetei között. (Pl. a gyerek játszani szeretne, mégis a szobában ül és tanul, és mivel a két tudattartalom – tanulni unalmas, én mégis tanulok – ellentmond egymásnak, ezért kognitív disszonanciát él át.) Leon Festinger dolgozta ki a kognitív disszonancia elméletet. A kognitív disszonanciát átélő személy az ellentmondás okozta feszültséget v. viselkedésének (pl. a gyerek abbahagyja a tanulást, és elmegy játszani), v. attitűdjének (tanulni nem is olyan unalmas) megváltoztatásával oldhatja fel. Mivel a már végrehajtott viselkedést utólag nem lehet megváltoztatni, de magyarázatot lehet rá találni (attitűdváltoztatás), ezért a kognitív disszonancia elméletet az önigazolás pszichológiájának is szokták nevezni. Kognitív disszonancia keltésével befolyásolhatjuk egy másik személy attitűdjeit (pl. rávesszük a tanulásra). A kognitív disszonancia elmélet szerint nagy jutalom adásával nem érhető el attitűdváltozás, mert a jutalom mértéke kellőképpen igazolja a cselekvést (pl. a szorgalmas tanuláért mindig pénzjutalmat adunk, így a gyerek a pénzért tanul), kis jutalom esetén viszont az erőfeszítés és az értékelés összhangjának megteremtése érdekében a személy felértékeli, amit tett (a gyerek a tanulást magát értékesnek fogja tartani). A büntetés esetében ellenben az enyhe büntetés jár nagyobb kognitív disszonanciával, és ennek nyomán nagyobb attitűdváltozással. – Ir. Festinger, L.: A kognitív disszonancia elmélete. in: Szociálpszichológia. Bp. 1973. 75–84.; Aronson, E.: A társas lény. Bp. 1979.

http://human.kando.hu/pedlex/lexicon/K8.xml/kognitiv_disszonancia.html

(6)

EVOLÚCIÓS PSZICHOLÓGIA: feltörekvő pszichológiai iskola, amely azt veti fel, hogy az emberi (és főemlősi) észlelés és viselkedés jobban megérthető, ha az emberi evolúciótörténet fényében szemléljük őket. Forrása a kognitív pszichológia, genetika, etológia, antropológia, biológia és zoológia. Számos területen felhasználják, mint a közgazdaságtan, jog, pszichiátria vagy politika. Sok közös pontja van a szociobiológiával, de megközelítésük több meghatározó kérdésben eltér. Azon a feltételezésen alapul, hogy az emberi észlelés is, akár csak az egyéb belső szervek, genetikai alapon létrejött természetes szerveződés, amit a természetes kiválasztódás hozott létre. Mint minden szövet és szerv tehát, ez is az élőlények túlélését és szaporodását hivatott elősegíteni. Aszerint vizsgálja az észlelési funkciókat, hogy milyen evolúciós stratégiai szerep betöltésére jöhettek létre.

(Wikipédia)

(7)

„(...) Csoportok rendkívül gyorsan kialakulhatnak, akár valamilyen esetleges, pillanatnyi rendező körülmény mentén. Például valamilyen felbukkant nézetkülönbség okán egy asztaltársaságban. Az asztaltársaság tagjai könnyen azon kaphatják magukat, hogy a véletlenül kialakult megosztás alapozza meg véleményüket akkor is, amikor már teljesen más témáról van szó.

*A csoporthoz való kötődés kényszere, a csoporthoz tartozás hatása olyan erős, hogy akár teljesen véletlen és a tagok által nem befolyásolható szempontok alapján létrehozott, mesterségesen kreált csoportokban is létrejöhet. Ezen a tényen alapul az úgynevezett „**VAKCSO-PORT-TECHNIKA**”. A **VAKCSOPORT** olyan csoport, aminek a tagjait véletlenszerűen sorolják be mesterséges szempontoknak megfelelő csoportba. Az így létrehozott csoportok tagjai rendkívül gyorsan tanulják meg a csoport normáit, szabályait, a viselkedés megfelelő sémáit. A témakörben a leghíresebb kísérletet P. Zimbardo végezte, aki a Stanford Egyetem mentálisan teljesen egészséges diákjai közül választott ki taláalomra börtönőröket és fegyenceket. Az egyetem pincéjében börtönt rendezett be a kísérlet színhelyéül. A nagyon körültekintően megtervezett és gondosan felügyelt kísérlet néhány nap után le kellett állítani, mert a „börtönőrök” olyan mértékben váltak agresszívvá és hatalmaskodóvá, a „fegyencek” pedig olyan kisebbség, megalázkodó, depressziós tüneteket mutattak, hogy féltő volt, az ellenőrzés kicsúszik a kísérlet vezetőinek a kezéből.*

A befolyásolónak gyakran nincs szüksége arra, hogy mesterségesen kreáljon csoportokat céljai elérésének érdekében, hiszen nagyon sok olyan csoport van készen, amelyhez szívesen tartoznánk. Annak érdekében pedig, hogy valamely szimpatikus, vágyott csoporthoz tartozó-nak tudhassuk magunkat, készek vagyunk arra, hogy elsajátítsuk az ilyen csoportokra jellemző nézeteket, magunkévá tesszük és gyakoroljuk ezen csoportok szokásait. Bizonyos csoportokat éppen valamilyen nézetrendszer vagy szokás tart össze, mint például a politikai szerveződé-seket vagy a dohányosok táborát. Ezekben az esetekben tehát a magunkévá tett nézet vagy szokás valóban kifejezi az adott csoporthoz való tartozást. Nagyon gyakori azonban, hogy a befolyásoló azzal operál, hogy a céljainak megfelelő szokást vagy nézetet egyszerűen csak mint címkét ragasztja az áhított csoportra, amelyre az valójában egyáltalán nem vagy csak nagyon távolról jellemző.”

(Zentai István: A meggyőzés útjai – A mindennapi élet meggyőzéspszichológiája)

<http://mek.oszk.hu/05000/05034/>

(8)

KOGNITÍV FÖSVÉNYSÉG:

1. „nem vesszük a fáradságot a gondolkodásra, amikor igyekeznek meggyőzni bennünket, mert túl sok információt kellene ehhez feldolgozni, így ezt figyelembe sem vesszük a döntésnél.”

(www.palacsint.hu/files/pszi2-zh-kerdesek-kidolgozva-2004-12-10.rtf)

2. „(...) mi valamennyien kognitív fősvenységben szenvedünk, mindent elkövetünk, hogy a kognitív energiáinkkal – agymunkánkkal – takarékoskodjunk. (...) Minthogy információ-feldolgozó képességünk korlátozott, egyre figyelmetlenebbül fogadunk el ajánlatokat és végkövetkeztetéseket, pusztán azért, mert leegyszerűsített rábeszélő eszközökkel juttatják el hozzánk.”

(Pratkanis-Aronson: Rábeszélőgép, 35. o.)

(9)

„OCCAM BOROTVÁJA”

Occam borotvája (más formákban **Ockham beretvája** vagy ezek kombinációi) a számbavehető lehetőségek csökkentésének módszere, melyet a 14. században élt angol szerzetesnek, William of Ockhamnek tulajdonítanak.

Legegyszerűbb formájában *Occam borotvája* kimondja, hogy a magyarázatoknak nem szabad az okokat szükségtelenül gyarapítani. Ha egy jelenségre két magyarázat lehetséges, akkor az egyszerűbb magyarázatot fogadjuk el. A tétel maga következőképpen hangzik: „*Plurālītās nōn est ponenda sine neccessitāte*”, azaz magyarul „feleslegesen ne szaporítsd a dolgokat”.

A tétel lényege az, hogy ha van két elmélet, ami ugyanazt a tényt magyarázza, akkor az egyszerűbbet kell használni, amíg nincs nyilvánvaló bizonyíték a másik igazságáról. Ockham arra épít, hogy egy egyszerűbb elméletet mindig könnyebb értelmezni és akár cáfolni is, így pontosabb képet kaphatunk a vizsgált dolog igazsága felől.

Minden, a dolog magyarázatához nem szükséges ok fölösleges és ennél fogva elvetendő.

(Wikipédia – http://hu.wikipedia.org/wiki/Occam_borotv%C3%A1ja)

A jelen részhez szorosan kapcsolódó fejezetek:

I. Bevezetés – A vallások Freud-i megközelítéséről

II. A teisztikus gondolkodásmód módszereiről

III. Abszolútumokban és szuperlatívuszokban való gondolkodás, és az agyban nem szinkronizáltan lefolyó szekvenciális evolúció

IV. A teisztikus gondolkodásmódok ütközéséről és az ateizmushoz való viszonyukról

X. A vallás újratermelődéséről

A vallásosság jellege olyan, hogy valamilyen formában újratermelődik a társadalomban – ahhoz túl mélyen gyökerező okai vannak az emberben.

Felmerülhet kérdés, hogy „*Mik lehetnek ezek a „túl mélyen gyökerező okok”, amelyek az újratermelődést generálják?*”

Az ember és az emberi társadalom bonyolultabb annál, mint hogy leegyszerűsítő sémákkal, sztereotípiákkal „kezelni lehessen”; az ember azonban kényszeresen igyekszik mindent minél egyszerűbb kategóriákba belegyömöszölni (lásd. „**kognitív fösvénység**”).

Az ember csak nem túl nagy, kiscsoport szinten tud biztonsággal kezelni embereket (lásd. a vallási parancsolatokat kiscsoport szinten vagyunk képesek megtartani); azonban a létfenntartási biztonságunk biztosítása érdekében kényszeresen igyekszünk nagyformákat kialakítani (lásd. tömegtársadalom), ami fölött azonban egy idő után (nagyon hamar) már nem tudunk megnyugtató áttekintést kapni.

A társadalmi problémák és dilemmák minden megszülető és felnövő nemzedékkel újratermelődnek, így folyamatosan ugyanazok a problémákkal kell megküzdeni, amellett, hogy az életterünket technikai környezetté alakítottuk (=civilizáció), és ez egyre gyorsuló ütemben változik (lásd. nemzedéki szakadékok).

A *jó szándék* a tömegtársadalomban már nem tud globális méretekben működni, mert a közösségi határokon elkerülhetetlen érdekütközésekhez vezet: bárki bármit tesz, bármilyen jó szándékkal, azzal valakinek az érdekét sérti, akár a jelenben, akár a jövőben.

Mindezek egyrészt arra ösztönzik az embert, hogy az előtte lévő problémát is megoldja, másrészt pedig igyekezzen ezeknek a rövidtávon működő stratégiáknak a hosszútávon való hátrányait is kiküszöbölni. A jelenlegi, legalábbis a civilizált modern világ azzal a stratégiával él, hogy igyekszik bizonyos problémákat minél alaposabban megoldani, másokat elodáztatni; azonban a fókuszban éppen nem tartott problémák folyamatosan újratermelődnek, és folyamatosan újak képződnek, amiket a civilizált világ hoz felszínre.

A hétköznapi élet annyira elbonyolódott, hogy az ember már inkább kiszolgálója a technikai civilizációnak – ez jelenleg egy új vallási formát, a **technoteizmust** hívta életre: **az élet olyan annyira bonyolult a modern világban, mint korábban a természeti törvényeket nem ismerő ember számára volt, így az akkori mintára, ma is antropomorfista szemmel tekintünk a technikai világ produktumaira.** A technikai környezet, és a modern világ nem pótolhatja semmiféle nevelés, és intim emberi bánásmód szükségességét, ami a felnövekvő nemzedéknek a számára ma is éppoly fontos, mint több százezer évvel ezelőtt is volt – a technikai környezet kiszolgálása azonban újra nem hagy időt, még az erősen leszűkült utód-szám megfelelő gondozására sem: korábban a zord természeti feltételek miatt volt magas a utódhalandóság, amit mára kompenzáltunk, azonban a pszichikai szükségletek legalább annyira sérülnek ma is, mint korábban a létfeltételek. Hiába felvilágosultak a szülők, a gyermekek nem öröklik a szerzett tulajdonságokat, így az intellektuális érdemek és eredmények csak művekben, és nem az utódokban élnek tovább.

A tömegtársadalom és a technikai civilizáció a pusztá tényével termeli újra azt az alapvető bizonytalanságot, ami arra készíti az embert, hogy erősen egyszerűsítő sémákkal igyekezzen megoldani a nyugtalanítóan átláthatatlan bonyolultságot.

A vallásosság korábban a felfokozott arousal melletti tudatlanságból eredt; míg ma elsősorban annak köszönhető, hogy a minket elborító információs tömegből kénytelenek vagyunk szelek-

tálni – van, aki inkább tompítani igyekszik a nyugtalanítóan magas arousalt (alkohol, kábítószerek, stb.); van, aki használni igyekszik, és sokszor a *túlintellektualizálás* hibájába esik; van, aki egyszerűsítő sémákat alakít ki, vagy vesz át másoktól (vallások, ideológiák, stb.); és van, aki ezeket felismerve igyekszik józanul mérlegelni ezen lehetőségek között: nem túl tudatos, nem túl intellektuális, nem túl sematikus módon vezetni az életet, egy dolgot mindenek elé helyezve: hogy az életet élvezni kell, amíg lehet, mivel az ember csak annyit tudhat biztosan, hogy az élete az elejétől a végéig tart.

XI. (Beszélgetés) az „értelemben való hitről”

Mottó, és egyben a beszélgetést bevezető gondolat:

- „*Nem hiszek a hitben. Ez is hit – de értelmes!*” ...

- Az értelemben hiszel?

- Azt hiszem.

- Az értelemben való hitben hiszel?

- Valahogy úgy!

- Mégis miben hiszel, ha az értelemben hiszel?

- Arra gondolsz, hogy tulajdonképpen mi az értelem?

- Igen.

- Ha azt mondom, hogy *a valósághoz való sikeres alkalmazkodás?*

- Igen, ez egy elég jó és tömör megfogalmazás. De van benne egy fontos változó.

- Felteszem, itt a „*valóság*” meghatározására vagy kíváncsi.

- Igen. Az értelem egy hatékony, – vagy ahogy te is mondod – sikeres alkalmazkodás egy rendszerhez, ha úgy vesszük akár a rendszer szempontjából, ha másként, akkor akár az alkalmazkodás szempontjából.

- Tehát azt mondod, hogy az értelem a valóságtól független is lehet?

- Persze. A valóság értelmezése sokféleképp változhat, vagy akár azt is mondhatjuk, hogy torzulhat.

- Ezt mindenkire érted, vagy mindez személyfüggő; úgy értem, hogy ez egyénenként változik?

- Is-is. Ahogy Sherlock Holmes is tartotta: *mind ugyanazt látjuk, de nem ugyanazt értelmezzük.*

- Vagyis a valóságglátás eltérései abból is eredhetnek, hogy a valóság bonyolult megjelenéséből, elemeiből, jelenségeiből van, amit észreveszünk, és van, amit nem?

- Részben igen. Az észlelést az igények, a hangulatok, a szándékok is befolyásolják, és pontosabb úgy fogalmazni, hogy az észlelésünket mindezek folyamatosan befolyásolják, csak más-más mértékben.

- Mintha azt mondanánk, hogy „*azt látjuk, amit látni akarunk*”; vagy azt, hogy „*azt látjuk, amit tapasztalataink alapján ismerünk*” ... vagy *elismerjük a létezését?*

- Igen – de nem abban az értelemben, ahogyan egy furmányos kérdés is felteszi, miszerint: „*Ha az amerikai őslakosok még soha nem láttak hajót, és fogalmuk (és persze szavuk!) sincs a hajóra, akkor látják-e azt a hajót, ami befut a tengerpartjukra?*”

- Valóban nem logikus feltételezés az, hogy ha valamit még nem tapasztaltunk, vagy láttunk, akkor annak az észlelésére is képtelenek lennénk. Úgy gondolom, hogy észleljük, csak éppen megmondani nem fogjuk tudni, hogy mi az.

- Így van. Az, hogy nem tudjuk, hogy valami micsoda, az nem gátolja annak az észlelését. Ez általában nem kapcsolódik az „értelmezés” kérdéséhez – mivel természetes, hogy attól, hogy valami értelmezését nem ismerjük, azt még észlelni tudjuk.

- Itt vissza is tudunk térni az eredeti felvetéshez. Úgy értem, hogy az „értelemben való” hithez. A valósághoz való alkalmazkodáshoz – persze a sikeres alkalmazkodáshoz – hogyan kapcsolódik mindez?
- Az „értelemben való hit” részben arról is szól, hogy a valósággal kapcsolatban megtapasztaljuk a valóság törvényszerűségeit azon az alapon, hogy mi is a valóság részei vagyunk és a *látszólag(!)* rajtunk kívül létező világra ható törvények ránk ugyanúgy hatnak, csak éppen mi, emberek, – de általánosíthatunk itt magukra az élőlényekre is! – nagyfokú alkalmazkodóképességgel rendelkezünk arra, hogy az entrópia-szintünket minél alacsonyabban tartsuk!
- Ez úgy hangzik, mintha az „értelemben való hit” valami alapvető biológiai jelenség kellene, hogy legyen.
- A valósághoz való sikeres alkalmazkodás végül is a túlélést jelenti, nemde?
- Igen, és ha az ember a valóságban akar létezni, akkor a valósághoz kell alkalmazkodnia, vagyis a valóságképe minél pontosabb, minél reálisabb kell, hogy legyen. Ennek az objektivitásnak azonban van egy hatalmas gátja!
- Mi lenne az? Nem létezik egységes, reális valóságkép?
- A tudomány leírhatja a valóságot elég pontosan, azonban mindenki a maga szubjektumán keresztül kell, hogy ezt felfogja, értelmezze, a maga életére, életkörülményeire vetítse. A mindenkit körülvevő objektív realitás a mindenkiben egyéni, sajátos körülmények között kialakult, sajátos igényeknek, szükségleteknek, céloknak megfelelő szubjektumon keresztül érvényesül – a valóság tehát mindenki számára azonos, de mindenki egyéni felfogással közelít hozzá.
- De hát a tudomány és vallások is egyértelműen egységesíteni igyekeznek a világképeket, nem? Ezekkel mi a helyzet?
- A vallások a maguk szempontja alapján igyekeznek egységesíteni, és általában igyekeznek megkülönböztetni magukat más vallásoktól – mindez maradéka a réges-régi törzsközösségi-szintű létezés szükségszerűségének. Mindegy mennyiben törekszik általánosan világuralomra egy vallás, akkor is ezeknek a fejlődéstörténetileg korábbi elképzeléseknek igyekszik megfelelni: inkább *gyermeki vonzódást és engedelmisséget követelnek meg az eszme, vagy az istenkép felé, mivel a kisközösségi, családszintű gyermeki biztonságérzetet törekszenek elérni.*
- A vallások tekintetében tehát a „biztonságérzet” a kulcsszó?
- Pszichikailag mindenképpen!
- És a tudományok egységesítési törekvése...?
- Ott egészen más a helyzet. A tudományok *alapvetően megvalósítják* azt a világkép tekintetében, amit a vallások az emberek között, a társadalomban *szeretnének megvalósítani*, vagyis konzisztens képet kialakítani a minket körülvevő világról, és egyben saját magunkról is. Ez a kép nem személyfüggő, és éppen emiatt alakultak ki a különböző *tudományágak*, és nem egyes tudósok „*tanításai*”, mint ennek megfelelői erkölcsi értelemben, a vallásokban szokás.
- Az *erkölcsöt* ezek szerint a tudományokon kívülnek képzeled?
- Nagyjából igen, ámbátor elég sok kapcsolódási pont van. Annyi azonban bizonyos, hogy az *erkölcs alapvetően a társadalomtól, annak berendezkedésétől függ, vagyis társadalomfüggő fogalom, aminek tartalma változik, és nemcsak társadalmanként, hanem társadalmanként időben, körülményektől függően, sőt, még egy egyén szempontjából is inkább eléggé oppor-*

tunista lehetőség, általános irányvonal csupán. Az erkölcs erősen szubjektív – sok vallás éppen emiatt is foglalkozik ezzel inkább, és nem az objektív valósággal.

- Erkölcs szempontjából mit jelent akkor az „*értelemben való hit*”?
- Talán azt, hogy *felfogjuk ezt az erős szubjektivitást, és amennyire lehet, próbáljuk elfogadni.*
- És mi van azokkal a vallásokkal, amik ezt nem fogadják el?
- Ha nem fogadnak el erkölcs tekintetében szubjektív mércét, akkor előáll a már említett „*törzsközösségi-szindróma*”: aki nem törzstag – és ehhez pusztán csak azt kell, hogy valamit másként tegyen, mondjon, vagy gondoljon, vagy hogy másmilyen legyen! –, azzal minimum bizalmatlanokká lesznek, szorosabb kötelék esetén, a létét – esetleg a kisebbségének tudatában – fenyegetve érzően pedig ellenséges. Mindez persze nem feltétlenül a másik leigázásának céljából történik, hanem a maga előtt a saját erkölcsi elvek erősségének bizonyítása céljából is, vagyis *önigazolási törekvés elsősorban, másrészt pedig a közösségi összetartozás erősítése*, és ezen felül – bármennyire is furcsán hangzik! – *az egyéniség, az individualizmus erősítése. Ha magunkat meg tudjuk különböztetni másoktól, akkor egyének, önálló entitások vagyunk, és általában a létezésünk tudata erősödik – azok számára, akik mellőzöttként nőttek fel, ez hallatlan nagy kielégülést tud okozni!*
- Kanyarodjunk vissza az „*értelemben való hit*” világnézeti problematikájához – azt említetted, hogy hiába ugyanaz a valóság mindenki számára, azt erősen szubjektíven szemléljük, és ez a szubjektivitás óhatatlan eltérésekhez vezet. Pusztán azért van ez így, mert két ember nem tudja azonos módon szemlélni a világot?
- Nem egészen. Vannak olyan területei a valóságnak, ahol „*félre lehet tenni*” a szubjektivitást, mert elég jól feltárt törvények, összefüggések magyarázzák azt; és *szemlélhetünk dolgokat, jelenségeket megállapodás alapján* is, vagyis előzetesen megállapodunk, hogy min mit értünk, és igyekezzünk nem eltérni ezektől a kategóriáktól. Nem jelenti ez azt, hogy ezeket a kategóriákat nem bővíthetjük, vagy szűkíthetjük, de persze ezeket is csak akkor tudjuk egy-égesen szemlélni, ha ezekben ismét megállapodunk.
- És aki a maga szempontjait helyezi mindenkié elébe?
- Az már pszichikai probléma – bár biológiai szempontból is értelmezhető.
- Hogyan?
- A szubjektivitás azt is jelenti, hogy felfoghatom a rajtam kívül lévő világot, és azt is, hogy más szubjektíven szemlélődők is vannak, de a magam fennmaradását én magam kell, hogy biztosítsam, így a magam szempontjait kell mindenkié elé helyeznem, ha rólam van szó. A szubjektív világszemlélés egyéni, csak adott szubjektumra vonatkozó világot szemlél, ami-ben csak azok a dolgok léteznek, amit a szubjektum ismert, amit elismer, és ami szükségletei számára fontos. Ez kialakít egyfajta „*akkor és az a világ létezik, amit én észlelek, és amire nekem szükségem van*” szemléletet, ami könnyedén alakul át egy kissé szigorúbb és merevebb „*akkor létezik a világ, amikor én észlelem*”, és „*csak az, és olyan világ létezik, amelynek én észlelem*” szemléletmódba.
- Nekem erről a „*Vakok és az elefánt*” című kis történet jut eszembe. **(1)**
- Nagyon is helyesen! Ott is arról van szó, hogy az *első észlelési élményt egyfajta kinyilatkoztatásnak tekintik az észlelők, és további vizsgálódás helyett az elsőbbség erejére hivatkozva azonnal minősítik az észleletet, és attól fogva nem is hajlandók más szempontokat figyelembe venni. Ez a szubjektív észlelet objektív mércévé emelése, erős egoteizmus.*
- **Egoteizmus?** Mit jelent ez?

- Ahogy fentebb is említettem: a szubjektum az észleletét nem az objektív valóságról vett észleletnek tekinti, hanem magának a valóságnak, sőt, a maga észlelését az objektív valóság feltételének is tekinti. Mintha azt mondaná: „*Csak akkor és úgy létezik, ahogyan és amikor én észlelem!*”, vagyis a szubjektum a valóságot azáltal véli teremti, hogy észleli azt.
- Ez eléggé abszurdnak tűnik.
- Az is. De ha jobban belegondolsz, akkor megérted, hogy a bizonytalan világkép éppen e miatt a mechanizmus miatt dogmásodik, vagyis a világképtől való eltérő észleléseket vagy nem veszi tudomásul, vagy a világképe elleni „lázádsnak” tekinti, mintegy egy másik valóság ama törekvésének, hogy a maga szubjektív világképét megszüntesse. Ehhez nem is igen kell ellentétesnek lennie a szubjektum világképével, elegendő csak, hogy az „más”!
- Arra utalsz itt, hogy egy dogmatikus, merev rendszer nemcsak a vele ellentétes tényeket hangoztatókat üldözheti, hanem azokat is, amik olyanokkal hozakodnak elő, ami addig a számára ismeretlenek is voltak?
- Igen. Az **egoteizmus** logikájába mindez kényelmesen belefér, miszerint: „*Ha eddig nem észleltem, akkor az nem is létezik.*” Így válik az **egoteizmus** az új ellenségévé, különösen akkor, ha olyan dologról van szó, ami ismeretei felül áll, amit nem ért.
- Akkor ezzel egyszersmind azt is állítod, hogy a **tudatlanság az egoteizmus** melegágya.
- Nos, inkább fogalmazzunk úgy, hogy a „*hiányos ismeretek*”. Mellesleg nincs olyan élő ember, aki nem esne az **egoteizmus** csapdájába nap-mint-nap. Ha tévedünk a valósággal kapcsolatban, és dühöt érzünk, akkor ez amiatt is van, hogy a dolgok nem úgy alakultak, ahogy mi akartuk, vagyis mégsem olyan, és nem abban a formában létezik a világ, amilyennek mi gondoltuk, amilyennek az elménkben elképzeltük, vagyis a magunk számára teremtettük.
- Akkor az **egoteizmus** a *kreativitás ellensége* is, nemde?
- Nem feltétlenül. Az ember hallatlan kreatív tud lenni, ha a szubjektív, és már objektivitásnak ítélt szemléletét meg kell védenie. *Nagyon jók vagyunk önigazolásban – ha úgy tetszik, minden önigazolás az önmagunkba, mint az észlelt világot teremtőbe vetett hitünk védőbeszéde.*
- Ezek alapján igen nehéz lenne igazságkritériumokat alkotni...
- Igen. Már csak azért is, mert nincs abszolút igazság, és ez is szubjektivitáson alapul.
- Úgy érted, hogy ha azt jelentjük ki, hogy *nincs abszolút igazság*, akkor ez sem abszolút igazság?
- Igen. Az igazságot nem szabad önálló entitásként kezelni, társadalmi szempontból és tömeg-társadalmi méretekben pedig különösen nem!
- Akkor az objektív valóság kezelésében vannak abszolút igazságok?
- Talán fogalmazzunk úgy, hogy *vannak igazoltan hosszútávon érvényesülő törvényszerűségek.*
- ...Amikben lehet hinni. Így gondolod?
- Igen. Pontosabban úgy, hogy vannak olyanok, amiket annyiféleképpen igazoltak már, és az idők folyamán többször is, hogy nem érdemes megkérdőjelezni őket. Olyanok, mint a téglák – nyugodtan foghatjuk, és beépíthetjük a falba anélkül, hogy azon kellene aggódnunk, hogy elbírja-e a rá nehezedő falazat súlyát.
- Térjünk vissza azért pár szó erejéig az igazságkritériumok szubjektivitására. Vannak, akik azt állítják, hogy két ellentétes állítás közül csak az egyik lehet igaz; és vannak, akik azt állítják, hogy egy helyzetről csak egyféleképpen lehet objektíven beszámolni.

- Az első felvetés a „vagy-vagy” gondolkodásmód tipikus esete, amikor ellentétpárookra igyekszünk osztani a világot, hogy könnyebben el tudjunk igazodni benne. Ez elsősorban a korlátozott gondolkodásra jellemző, pontosabban arra, amikor valaki nem hajlandó gondolkodni.
- Vannak olyan helyzetek, amikor egyazon dologra igazsággént állítható két, egymással ellentétes állítás?
- Igen, és adok egy egyszerű szemléltető példát. Nézz ide: leírom ide pirossal, hogy „fehér”. Ha azt mondom, hogy ez „fehér”, akkor igazat mondok?
- Igen.
- Ha azt mondom, hogy ez „piros”, akkor igazat mondok?
- Igen, de a két esetben más-más fogalmi kategóriát használsz.
- Pontosan, de ez nem teszi „nem igazzá” az állításaimat.
- Igen, de akkor nekem, akivel a kijelentéseid közlöd, tisztában kell lennem, hogy mikor melyik fogalmi kategóriát használod.
- Pontosan – erről volt szó, amikor a megállapodásról beszéltem. ... De mondok egy másik példát. Képzeld el, hogy te és egy másik ember egy út két oldalán álltok, de nem tudjátok, hogy a másik hol van. Közöttetek áll az úton egy busz, mellette egy autó. Te állsz az autó felőli oldalon, a másik ember pedig a busz felőli oldalon. Telefonon tartjátok a kapcsolatot. A másik megkérdezi, hogy „Hol van a kocs?” Te mit válaszolsz?
- Természetesen azt, hogy „A kocs a busz előtt van”, mivel én úgy látom.
- És ha a másik azt mondaná, hogy „Tévedés, a kocs a busz mögött van!”? Melykőtöknek van igaza?
- Mindkettőnknek igaza van.
- Mi akkor a különbség?
- Az, hogy mások a szempontjaink?
- Az bizony! És hogyan lehetne ezen segíteni?
- Felteszem, tisztázni kellene, hogy melyikőnk honnan nézi az adott dolgot.
- Úgy van! Nos, még ebben az egyszerű észlelési feladatban is fontos, hogy tisztában legyünk a másik szemszögével! Ez azonban újabb problémát vethet fel, nevezetesen azt, hogy milyen mértékben vegyük alapnak a másik megítélését, a másik világlátását!
- Az említett **egoteista** megközelítésben *az észlelő a maga észlelését, és ezzel önmagát az észlelt világ feltételeként értelmezi*. A másik véglet így azt jelentené, hogy a másinak adjuk ezt a „*teremtési jogot*”?
- Pontosan! Míg az **egoteizmus** azt a világlátást fejezi ki, hogy *az észlelő maga az észlelet teremtménye*, addig a **szocioteizmus** azt fejezi ki, hogy *a másikat tesszük a saját világlátásunk teremtményévé, mintegy átadva neki a saját világunk teremtésének jogát*.
- Mintha önmagunkat a másik észlelésének teremtményévé tennénk?
- Igen. Ebben a megközelítésben önmagunk létezésének mércéje az, hogy a másik mennyiben észlel minket. *Ha úgy érezzük, hogy nem észlel minket, akkor az az érzésünk támad, hogy nem is létezzük*.
- Elég abszurd feltevés.

- Annak tűnhet, de ez a megközelítés számos dologra fényt vethet. Ott van például az ember társasági igénye, az a banális közhely, hogy „*az ember társas lény*”. Sokan azt mondják erre, hogy „igen, a társadalomban való léthez az kell, hogy az ember a társadalom keretei között nevelkedjen, és így megszokja, hogy emberek között van, így természetes, hogy ennek az igénye megmarad”. A társasság azonban nem csak ezt jelenti, hanem azt is, hogy mások az észlelésük tárgyává tesznek minket, belefoglalnak minket a világképükbe, létező entitásként tekintenek ránk, ezzel elismerve létezésünket, és mindezt a mi tudomásunkra hozva, vagyis azt, hogy visszahalljuk, informálnak minket arról, hogy létezőnk, a magunk léttudatát is erősítik. Érdekes módon maga az öntudatos elme nem elegendő ahhoz, hogy megnyugtató módon szemléljük és átéljük a létezést – mindenképpen szükségünk van ennek kívülről jövő megerősítésére is.
- Röviden tehát: *nem elég tudnunk, hogy létezőnk, ahhoz, hogy ez elhiggyük és „élvezzük”, visszaigazolást kell kapnunk erről másoktól is. Így van?*
- Igen.
- Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a **szocioteizmus** alapján mások szemével látjuk a világot?
- Igen. A **szocioteizmus** azt is jelenti, hogy *létezésünk biztosítását átadjuk másoknak – azoknak, akik észlelésükkel megerősítenek minket a saját létezésünkben.*
- Nem jelenti ez azt is, hogy lemondunk a létezésünk felelősségéről?
- De, részben igen. Ámbátor nem kell messzire menni ezen a vonalon úgy, hogy az ember nem ura saját létezésének, mivel nem maga dönt arról, hogy megszületik-e, vagy sem. Amikor aztán megszületik, az élet mindenféle kényszerével kell léteznie, azoknak engedelmessékednie. A **szocioteizmus** ez alapján úgy is értelmezhető, hogy *már születésünk okán és eredete alapján is másoktól függünk – így nem csoda, ha ösztönösen, valamiféle mélypszichológiai törekvéssel azon vagyunk, hogy másoktól követeljük ki önön létezésünk értelmének megadását. Nem vagyunk teljesen biztosak a saját, önmagunkra vonatkoztatott megállapításainkban, azt igényeljük, hogy ezt mások közöljék velünk.* Ha ezt nem teszik, akkor egzisztenciálisan bizonytalanokká válunk, így szélsőségekre is hajlamosak leszünk, csakhogy valamilyen reakciót, önmagunkra vonatkoztatható létbizonyítékot szerezzünk.
- ... És íme, előállott a hiszékenység és a deviáns viselkedés egyik megközelítése.
- ... És az istenképekben való hité is. Bizonyos istenképek emberi, személyes és intim jellemzőkkel való felruházása azt a célt szolgálja, hogy ha valami személyes ügyis betölti a világot, akkor az mindig velünk lehet. Ez megnyugtató gondolat, persze annak, aki annyira vágyik erre, hogy ezt hajlamossá válik elhinni. Ha azonban elhiszi, akkor ezzel megteremti számos más, hasonlóan „megnyugtató” gondolatnak is a termőtalajt.
- Például?
- Ilyen például a közösség. Az azonos istenképet imádók közössége. Maga a tudat, hogy ilyen közösség létezik, enyhítheti a magány néha eléggé mardosó kellemetlenségét. A szektákban persze meg tapasztalható, hogy egy ilyen közösség realizálása inkább egyéniségvesztő tébolyhoz vezet, mint valamiféle felemelő nyugalomhoz. Ha nem is szoros kötelékkel kötődő közösség is alakul ki egy istenkép imádásra, akkor is egyfajta *családi-jelleget kapunk, az istenképpel a szülő szerepben, míg a hívő a gyermekében* – mellesleg megjegyzem, hogy a **szocioteizmus** érvényesülése ebben a szerepleosztásban érvényesül a leginkább, a konkrét szülő-gyermek kapcsolatban biológiai alapon, míg az istenkép-hívő kapcsolatban szubjektív alapon, de a mechanizmus ugyanazt hivatott reprodukálni felnőttkorban.
- Úgy érzem eléggé kimerítően körüljártuk a témát...

- Nos, korántsem. Annyi azonban bizonyos, hogy az „értelemben való hit” mellett sok minden szól. A téma azonban nagyon bonyolult, és állandó jelleggel bonyolult; mindenki életében, és mindenki életének minden pillanatában. Nincs senki, aki percről-percre ne szembesülne olyan jellegű valóságértelmezési döntési helyzetekkel, ahol mérlegre kell, kellene tennie az objektivitásának és szubjektivitásának arányát a döntéshozás folyamatát illetően, és ahol választania kell a hite alapján elképzelt létező tényszerűségek alapján, vagy pedig be kell hogy ismerje, hogy pusztán a döntési helyzet kényszere alapján dönt így, vagy úgy, és nem azért, mert tudja, hogy a döntése a helyes döntés. ... Az objektivitáshoz azonban elsősorban intelligencia kell... éppen ezért valóban praktikusabb az értelemben, az értelmes vizsgálódásban hinni.

(1) Lásd a IX fejezet 1.2-es pontját a fejezet végén lévő Mellékletben:

VAKOK ÉS AZ ELEFÁNT

(John G. Saxe verse)